

კ.ო.ფ. გრიგოლ წერეთელი

ნეკტარი-რემი-ბერლინი

(საზღვარგარეთის შთაბეჭდილებანი)

36303

(ძალზე ამონაწერი „ახალი კავკასიანი“-ს № 1-დან.)

ტფილისი.

1925.

პროფ. გრიგოლ წიკითელი.

ნეაპოლი—რომი—ბერლინი.

(სახლვარგარეთის შთაბეჭდილებანი)

როდესაც მე 1913 წელს ბერლინის რკინის გზის სადგურზე ჩემს მეგობარ გერმანელებს ვეთხოვებოდი და ერთმანეთს ვეუბნებოდი „auf baldiges Wiedersehen“ ს, არც მე და არც ისინი არ ვფიქრობდით, რომ ეს „მაღე“ კარგა ხანს გაგრძელდებოდა და რომ ბევრ მათგანს მე სრულიადაც ვეღარ ენახავდი. ომმა და მის შემდეგ მომხდარმა ამბებმა საშუალება მომიძიეს ყოველ წლივ—როგორც ეს მიღებული იყო ჩვენს სამეცნიერო წრეებში,—მენახულა ხოლმე დასავლეთი ევროპა იქაურ მეცნიერებთან კონტაქტისა და მეცნიერულ მიღწევათა გაზიარების მიზნით: დასავლეთი ევროპა მთლად მოსწყდა ჩვენს ჰორიზონტს.

მხოლოდ გასული წლის გაზაფხულს ვამიღიმა ჭირვეულმა Tyche-მ და მისი წყალობით საშუალება მომეცა კიდევ ერთხელ მეხილა დასავლეთი ევროპა და—თუნდაც მოკლე ხნით,—ვზიარებულყავ მის კულტურას. მოხდა ისე, რომ ნეაპოლის უნივერსიტეტი (რომელიც 1224 წელსაა დაარსებული ფრიდრიჰ II ჰონგშტაუფენის მიერ) თავისი არსებობის 700 წლის იუბილეს იხდიდა და ტფილისის უნივერსიტეტი მიწვეულ იქმნა საიუბილეო ზეიმზე. მე წილად მხვდა არჩეული ვყოფილიყავი ტფილისის უნივერსიტეტის წარმომადგენლად, რათა გადამეცა ნეაპოლის უნივერსიტეტისათვის მისალოცი ადრესი, რომელიც შედგენილ იქმნა ჩვენ მიერ ლათინურსა და ქართულ ენებზე, ხოლო მხატვრულად შესრულებული პერგამენტზე პროფ. შარლემანის მიერ. ჩემი ოცნება ხორციელდებოდა და შეუძლებელი თითქოს შესაძლებელი ხდებოდა!

მაგრამ, დიდმა ხანმა გაიარა, ვიდრე ჩემი გამგზავრების საკითხი საბოლოოდ გადაწყდებოდა. ზეიმის დღე, რომელიც დანიშნული იყო 7 მაისისათვის („Nonis Maiis“—ასე ეწერა მოწვევის ბარათში), ახლოვდებოდა, მე-კი ჯერ კიდევ ტფილისში ვიყავ. აპრილის გასულს, როგორც იქნა, მე გავემგზავრე, მაგრამ შორი გზით: „მოსკოვი—რიგა—ბერლინი“, რადგან გემმა, რომელიც პირდაპირ ნეაპოლში მიდიოდა, გამასწრო. მოსკოვში-კი მომიმწრო აღდგომის დღესასწაულებმა და მე დიდხანს შევრჩებოდი იქ, რომ ხელისუფლების წარმომადგე-

ნელთ სათანადო ზომები არ მიეღოთ: ისინი მე ყველაფერში მშველოდენ, რაც-
კი მათგან იყო დამოკიდებული, და 1 მაისს მე უკვე რიგისაკენ გავემართე.

მე ბელნიერი ვიყავ. ყველაფერი ჩემს სასარგებლოდ ეწყობოდა. მაგრამ, როგორც იტყვიან, „ერთს ჰფიქრობ, და მეორე ხდება“. როდესაც 1 მაისს წითელი დროშითა და მწვანე გირლქანდებით შემკული მატარებელი ლატვიის საზღვარს მიაღვა, ის იქ დააკაფეს და მოითხოვეს წითელი დროშის ჩამოხსნა. შემანქანე, რასაკვირველია, არ დაემორჩილა ასეთ მოთხოვნას: დროშის ჩამოხსნა მის მხოლოდ ნაშუალამევს შეეძლო, ე. ი. როდესაც დღესასწაული გათავდებოდა. ამის შედეგი ის იყო, რომ ჩვენ ნაშუალამევის 1 საათამდე საზღვარზე ვიცადეთ და ამ რიგად რიგაში ვეღარ ჩაუსწარიტ საზღვარგარეთის მაჟარებილს. მხოლოდ საღამოს 10 საათზე ჩავედით ჩვენ რიგაში და, რადგან მატარებელზე უკვე დაგვიანებული იყო, იქვე გავათიეთ ღამე და მხოლოდ მეორე დღით გავემგზავრეთ ბერლინისაკენ. ასე რომ, მე ორი დღე დავკარგე. მესამე დღე-კი ბერლინში დამეკარგა, რადგან მე იქ კვირა დღეს ჩავედი, როდესაც დაწესებულებებში მუშაობა არ სწარმოებს: მე-კი ავსტრიის საკონსულოში უნდა მიმეღო „Durchreisevisa“. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ყველა ეს ვიზები მეტად აბრკოლებენ მგზავრს: ვიზები კი აუარებელი სჭირდება ადამიანს. მაგ., იტალიაში ჩასასვლელად მე დამჭირდა ხუთი ვიზა: იტალიის, გერმანიის, ლატვიის, ლიტვისა და ავსტრიის. მადლობა ღმერთს, რომ იმ დროს გაუქმებულ იქმნა ბავარიის ვიზა, და არც განსაკუთრებული ვიზა დამჭირდა „პოლონეთის კორიდორის“ გასაღლელად. მერე რა საშინელება ეს საზღვრება! საყურადღებოა, რომ, რაც უფრო პატარაა სახელმწიფო, მით უფრო ახირებული არიან მოხელეები და მით უფრო ღაბღაბა მათი ტანსაცმელის ფორმა! დიდ ვაივაგლახი დამჭირდა, რომ გადამერჩინა მისალოცი ადრესი (რომელიც მე მიმქონდა ნეპოლის უნვერსიტეტისათვის) გაფუჭებისაგან: ისე ხშირად ზვერავედენ ხოლმე მას საზღვარზე; სამაგიეროდ მე არც ერთი მოსკოვის გაზეთი აღარ შემრჩა: ლატვიის საზღვარზე მე ყველა გაზეთი ჩამომართვეს მიუხედავად ჩემი თხოვნისა და პროტესტებისა

აი, ბრენნეროც: მე უკვე იტალიაში ვარ! მე უჩვენებ ჩემს დოკუმენტებს. დოგანის წარმომადგენელი იშვიათის პატივისცემით მეპყრობიან. ჩემს ბარგს, როგორც დელეგატისას, ისინი არ სინჯავენ. მე თვითონ ვაჩვენებ მათ მისალოც ადრესს, რომელიც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს. მაგრამ ამავე დროს ერთ ძალიან სამწუხარო ცნობას ვადმომცემენ: ნეპოლის დღესასწაულები უკვე თავდება! ერთ ხანს მე ძალიან მაშფოთებს ეს ამბავი: ასე შორიდნ მოიჩქაროდე და დღესასწაულების დასასრულსა-ღა მიუსწრო! მაგრამ შემდეგ იტალიის თვალწარმტაცობა ყველაფერს მავიწყებს. მე კვლავ ვხედავ ნაცნობ ადგილებს: აი ვერონა, კატულის სამშობლო, ავერ ბოლონა, ფირენცე, აი თვით რომიც! მაგრამ, ჯერ-ჯერობით მე მათ განზე ვტოვებ, მატარებელი მე სამხრეთით მიმაქროლებს; მე ჯერ ნეპოლი მჭირდება!

თუმცა, შეუძლებელია არ შეამჩნიო ყველა ის სილამაზე, რომელიც მგზავრის წინ იშლება მატარებლიდან. დე, ვაგონში სული გეხუთებოდეს და ჰაირით მბაქოს კომლით იყოს გაქლენთილი („vietato fumare“-ს არავინ ანგარიშს არ უწევს)! დე, ირვლივ იტალიური ენის რაკრაკი ისმოდეს! სამაგიეროდ, როგორი

ლაჟვარდია!... აქვე ხავერდოვანი მინდვრები, ჰაეროვანი მთები და ხუჭუჭა ვენახები! თვალს ვერ აშორებ მათ, იმდენად ფერადოვანი და თვალწარტაცია ისინი. ასე გგონია, თითქოს ყველა იერი იცინის, თითქოს ყველაფერი აღარებდეს ბედნიერების მხიარულ და უდარდელ ღიმილს! ასე გგონია, თითქოს მწუხარებას არც კი შეიძლება ადგილი ჰქონდეს აქ! „სინაორ, სინაორ, უკვე ვეზუვი სჩანს“, მეუბნება ჩემი მეზობელი — იტალიელი, რომელსაც იადონი მოჰყვს თან: ის ყველას უჩვენებს მას და მუდამ ერთსა და იმასვე იმეორებს: „è un maschio, e come canta!“ მერე რა გასაკვირია? იტალიაში ყველაფერი მღერის, არა თუ იადონი! მე უცქერი ვეზუვის. ის დღეს რაღაც არ ჰბოლავს. და როგორ ლამაზია ის ჩამავალი მის სხივებში, ოდნავ დაბურული მწუხრის ჩაფიქრებული ნისლით! აი, ვეზუვიც მიიმალა... ლამდება... ჩვენ უახლოვდებით სადგურს, და გამოვდივარ თუ არა ვაგონიდან, მაშინვე... გარს მეკვრის იტალიური ფუსფუსი, მისი განსაკუთრებული ხმაურითა და უდარდელობით. დიახ, ნეაპოლი არ გამოცვლილა მას აქეთ, რაკ მე ის არ მინახავს. ის ისეთივე მყვირალაა, თითქოს ერთი წუთითაც არ სცხრება და ისწრაფის ამოსწუროს ყველაფერი... სიცოცხლე ხომ მოკლეა და მაღე წარმავალი!

2

მე დავბინავდი Hôtel de Naples-ში Corso Umberto-ზე, თითქმის უნივერსიტეტის პირდაპირ; ეს შენობა მძიმეა თვისი არქიტექტურით, მაგრამ დიდებული, და სრულიად შეეფერება იმ მნიშვნელობას, რომელიც ჰქონდა ნეაპოლის უნივერსიტეტს იტალიის განათლებისა და მეცნიერებისათვის! მაგრამ, განა მართო იტალიისათვის არის ის მიიშვნელოვანი? ჩვენ. ქართველებსაც, არ უნდა დაგვაფიწყდეს, რომ ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში ჩვენი ახალგაზრდობა მიემგზავრებოდა ხოლმე ნეაპოლში თავის სწავლის დასამთავრებლად და ჩვენ კიდევაც ვიცით ერთ-ერთი ასეთი პიონერის სახელი: ეს იყო გელოვანი, რომელიც სწავლობდა ნეაპოლის უნივერსიტეტში იურიდიულ მეცნიერებათ. ასე რომ ჩვენთვის ახლოა ნეაპოლის უნივერსიტეტი: მან გაუნაწილა საქართველოს ნაწილი თავისი სულიერი განძისა. ტყუილად ხომ არ ამშვენებს მისი შენობის ფრონტონს: „Ad haustum scientiarum et seminarium d. cetrinarum“.

სასტუმროში მე საბოლოოდ გავიგე, რომ მე საიუბილეო ზეიმის უკანასკნელ დღეს ჩამოვსულვარ და რომ ამას იქით განავრძობენ სხდომებს მხოლოდ ცალკე; სამეცნიერო კონგრესები. მაგრამ ჩემთვის ისინი არავითარ ინტერესს არ წარმოადგენენ: ყველა ისინი ეხებოდნენ ან ფილოსოფიას, ან მედიცინას. ის-კი, რაც ჩემს სპეციალობას, კლასიკურ ფილოლოგიას ეხებოდა, უკვე დამთავრებული იყო. მაგრამ არაფერი დამნანებია ისე ძალიან, როგორც ის, რომ მე ვერ მოვისმინე პომპეიში, იტალიის ცის ქვეშ, ჰორაციის „Carmen seculare“, რომელიც დიკლამაციით შეასრულეს პომპეის ფორუმზე იტალიის სტუდენტების — „la gi. ventà accademica“-ს წარმომადგენლებმა. მხოლოდ ერთით ვინუგემუბდი თავს: მარტო მე არ დამგვიანებია დღესასწაულზე. ასეთსავე მდკონარეობაში აღმოჩნდა მრავალი სხვა მეცნიერიც, რომელთაც à la lettre გაუგიათ მოწვევის ბარათში დაწერილი „ncnis Maris“, შემდეგ გამოირკვა, რომ უნივერსიტეტს

დამატებით დაუზღავნია მეორე ბარათიც, სადაც დღესასწაულების დასაწყისი ზედმიწევნით იყო განსაზღვრული 2 მაისით და საიუბილეო ზეიმის წესრიგიც იყო გამოცხადებული. მაგრამ, ეს ბარათი ჩვენამდე არ მოსულა. ალბათ, ის დღესაც იმარხება რომელიმე უწყების კუნჭულებში. ასე თუ ისე, საჭირო იყო „faire bonne mine au mauvais jeu“ და მომხდარ ფაქტთან შეგუება.

მეორე დღესვე ვინახულე მე უნივერსიტეტის რექტორი პროფ. Zambonini და ოფიციალურად გადავეცი მას როგორც მისალოცი ადრესი, ისე საჩუქარი, — ჩვენი უნივერსიტეტის გამოცემანი. ადრესმა ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ყველაზე. განსაკუთრებით დააინტერესა ყველანი მისმა ქართულმა ნაწილმა. ბევრ მათგანს ხომ ჯერ არც კი ენახა ქართული დამწერლობა, რომელსაც ასე ახასიათებს ხაზების სიმკვირცხლე და ორნამენტიკის ორიგინალობა! ერთი სიტყვით, ადრესს თუმც დაუგვიანდა, მაგრამ მან შეასრულა თავისი დანიშნულება; ტფილისის უნივერსიტეტმა ხმაძილება ამცნო ყველას თავისი არსებობის შესახებ! რადგან ადრესმა დიდი ინტერესი გამოიწვია, მე საჭიროდ დავინახე შევხებოდი ჩვენი უნივერსიტეტის ისტორიას, მის ორგანიზაციას, მოღვაწეობასა და მიღწევებს, და რაც უფრო საგულისხმო იყო იტალიელ მეცნიერთათვის, — მე მოკლედ უამბე საქართველოსა და ნეაპოლის უნივერსიტეტის ურთიერთობის დეტალები წარსულ საუკუნეებში. შემდეგ მე ეს თანახმად რექტორის თხოვნისა — წერილობათ გადავეცი, მით უმეტეს რომ ჩემ მიერ ნაამბობი ნეაპოლის უნივერსიტეტის ისტორიისათვის უმნიშვნელო არ იყო. ამის გამო ის ცნობები შეტანილი იქნება დასაბეჭდად დამზადებულ წიგნში: „ნეაპოლის უნივერსიტეტის ისტორია“, რომელიც საიუბილეო გამოცემას წარმოადგენს და — თუმცა დაგვიანდა მისი დაბეჭდვა, მაგრამ — ამ მოკლე ხანში გამოვა, როგორც ამას წინათ Zambonini მწერდა.

ადრესის პასუხად მე მივიღე ტფილისის უნივერსიტეტისათვის გადმოსაცემად ვერცხლის მედალი, რომელიც მოუჭრიათ 700 წლის იუბილეს გამო: მე-

დალზე გამოხატულია უნივერსიტეტის დამაარსებელი ფრიდრიხ II ჰოენშტაუფენი, რომლის გარშემო მედლის ნაპირებზე დაწერილია: FRID. II. NEAP. STVD. VNIV. RESTITVTOR. MCCXXIV. მედლის მეორე მხარეზე-კი გამოხატულია არწივი გაშლილი ფრთებით. მაგრამ საქმე ამით არ გათავდა. მეცა და დანარჩენმა დელეგატებმაც მივიღეთ განსაკუთრებული „tesserà“, საგანგებო მოწმობა, რომლის ძალით ჩვენ სხვადასხვა შეღავათი გვენიჭებოდა იტალიის რკი-

ნის გზებით მოგზაურობის დროს. კიდევ მეტი: ჩვენ შეგვეძლო ნეაპოლის ყველა ღირსშესანიშნავი ადგილი გვენახულა და დაგვეთვალიერებინა: ყველაფერი ეს იყო gratis. მაგრამ ყველაზე უფრო მე ის მესიამოვნა, რომ ჩვენ უთლება გვქონდა გავცნობოდით „Scavi nuovi“-ს, ახლად გათხრილ ადგილებს, სადაც მუშაობა პროფ. Della Corte-ს ხელმძღვანელობით სწარმოებს: გარეშე საზოგადოებას ამ ადგილების ნახვის ნებას არ აძლევენ. საზოგადოდ უნდა აღ-

ვნიშნო, რომ ნეაპოლის უნივერსიტეტის მეთაურმა უაღრესი გამჭრიახობა გამოიჩინა და უდიდესი სიყვარულითა და დაუფასებელი კეთილშობილებით მოეკიდა სადღესასწაულო მხადებას: მან ყოველი ზომა იხმარა, რათა საშუალება მიეცა მიპატიებულ სტუმრებსათვის ნეაპოლში ისე ეგრძნოთ თავი, როგორც საკუთარ სახლში!

მე აღარ გავაგრძელებ სიტყვას ყველა ჩემ შთაბეჭდილებასა და განცდაზე. ეს დიდ ადვილსაც დაიჭირა და, ვუაქრობ, არც ყველასათვის იქნებოდა საგულისხმო. მე მხოლოდ უმაჯერესს შეეხები. პირველ ყოვლისა მე ვინახულე „ეროვნული მუზეუმი“, რომლსაც მე ახალგაზრდობიდანვე კარგად ვიცნობდი. ეს არის ნეაპოლის ცენტრი, სადაც მოგროვილია ხელოვნების უდიდესი საუნჯეები. ჯერ დარბაზები შემოვიარე: ზოგადი შთაბეჭდილების დადგენა მინდოდა და განსაზღვრული ხაზის აღება. ამ საერთო თვალის გადავლების დროს ჩენს წინ აღდგენ ნაცნობი—ნაწილობრივ მივიწყებული სახეები. მკრთალი კონტურები იმოსებოდა ცოცხალი ფერადებით. ჩემი თვალეები ადვილად ჰპოულობდენ საყვარელ ძეგლებს: ძველ ნაცნობთა შორის ვიგრძენ ჩემი თავი, და ისინი მებასებოდენ მე ისეთივე ენით, როგორც დიდი ხნის უნახაობის შემდეგ შეყრილი მეგობრები ებაასებიან ერთმანეთს. დიდ ხანს ვიდექ ევრიპიდეის ბჟუსტის წინ: დავცქეროდი მის მოღრუბლულ სახეს, რომლის ბაგეთაგან მწუხარე და ირონიული ღიმილი გამოკრთის. ვიპოვე აგრეთვე ლისია, ანაქსიმანდრი, ფარნეზის ჰერა; კიდევ ერთხელ დავტკბი იმ რელიეფის სილამაზით, რომელიც გამოჰხატავს ორ ფევს, ევრიდიკეს და ჰერმესს იმქვეყნიურ სამეფოში. დარბაზები ერთი მეორეზე მიშლიდენ თვალწინ თავის ძვირფას განძებს. თვალეებიც არ იღლებოდენ: ისინი ხარბად აღიქვამდენ იმ სილამაზეს, მათ წინ რომ იშლებოდა. ჩემს წინ მიდი-მოდიოდენ ინგლისელი და ამერიკელი ტურისტები, რომელსაც გიდეები თან დაჰყვებოდენ: ისინი ხომ ძეგლების წინ არც კი ჩერდებიან, ისე ზირელედ ათვალეირებენ მათ, და გიდეების შენიშვნებზე თავისი ტრაფარეტული „oh, yes“-ით უპასუხებენ. მაგრამ ეს ბრბოები მე ისე აღარ მალეღებენ, როგორც წინათ. მე ვცდილობდი არც-კი შემენიშნა ისინი და ყური არ დამეგდო მათი საუბრისათვის. დარბაზიდან დარბაზში გადასვლით მე მივადწიე პომპეისა და ჰერკულანუმის „ბრინჯაოს“. მე მუდამ მიყვარდა ეს ბრინჯაოს ნივთები, განსაკუთრებით-კი „მოსვენებული მერკურისა“ და „მოცეკვავე ფაენის“ ქანდაკებები. მოსვენება და მოძრაობა, — ასე შეიძლებოდა გვეწოდა ამისთვის, — ეს ორი კონტრასტი მაშინვე იპყრობს ადამიანის ყურადღებას. შემდეგ ერთი მეორეს ცვლიდენ დანარჩენი „ბრინჯაოები“, და არა თუ მხიბლავდენ მე ისინი, არამედ სურვილს მიღვიძებდენ, რაც შეიძლება მალე მენახა პომპეი, სადაც ისინი ოდესღაც რომაელთა სახლებს ამშვენებდენ და შემდეგ, დროებით დამარხულნი ვეზუვის წყალბობით, კვლავ აღსდგენ ახალი ცხოვრებისათვის... მაგრამ ჯერ კიდევ უნდა ვინახულო პომპეის მოზაიკა და ფრესკები და თვალეი მაინც გადავავლო ბანკირ ლუცი ცეცილი აუკუნდის ჰერმას, რომელიც მისმა განთავისუფლებულმა მონამ აღმართა. განა ცოტა იყვენ ასეთი აუკუნდები იმპერატორების რომში, ის აუკუნდები, რომელთაც საშუალება მისცეს პეტრონის მისი უყვდავი ტრიმალხიონის სახე შეექმნა!

პომპეის მოზაიკები და ფრესკები ძველებურად ლამაზი და წარმტაცი არიან. ჩემდა სასიხარულოდ მე ისინი არ დამვიწყებია. მათ შორის მაშინვე ვი-

პოვე ჩემი რჩეულნი: სხვათა შორის დიოსკორიდე სამოსელის ორი მოზაიკური სურათი, რომლებიც კომედის სცენებს გადმოგვცემენ. რამდენი სი-
ცოცხლე და ნამდვილი კომიზმია მათში და საუცხოვო ფერადებია შერჩეული!
მაგრამ განა შეიძლება ხელოვნების ამ ძეგლების აღწერა? ისინი თვალთ უნდა
ჰნახო, რომ იგრძნო მთელი სილამაზე! სწორედ მათში, ამ მარმარილოში, ბრინ-
ჯაოში, მოზაიკასა და ფრესკებში—თავი რომ დავანებოთ ლიტერატურას,—
დღემდის ცოცხლობს ანტიური ქვეყნის გენია, რომელიც უძლეველია თავის
უკვდავ სილამაზეში. და ვისაც ეს არ ესმის, ისინი ჩვენ შეგვიძლია შევიცოდოთ,
როგორც გვეცოდება ჩვენ უსინათლონი, შუქის თამაშს რომ ვერ ჰხედავენ და
საუკუნო სიბნელეში იმყოფებიან... რამდენჯერმე ვიყავი მე მუზეუმში, და ყო-
ველთვის შევივლიდი ხოლმე იქ, თუნდაც ცოტა ხნით, და მერე ნეაპოლის ხმა-
ური ქუჩებით რომ მივდიოდი, მე სიამოვნებით ვეზიარებოდი ხოლმე იტალიის
ახალ ცხოვრებასაც, და ჩემს თვალში რაღაც საუცხოვოდ იყო იტალიაში შეგუ-
ებული ეს ორი სამეფო, ძველი და ახალი, თითქოს ისინი ერთმანერთს ავსებდენ,
თითქოს ერთი მეორის გაგრძელებას წარმოადგენდენ. მართლაც—და, არსად, თვით
საბერძნეთშიაც, არ რჩება ადამიანს ასეთი შთაბეჭდილება.

ნეაპოლში რომ დავათვალიერე ყველაფერი, რაც საჭირო იყო, და დროთა
ვითარებაში გამქრალი ცოდნაც განვაახლე, მე გავეშურე პომპეისაკენ, ელექ-
ტრონის რკინის გზით, ე. წ. „Circumvesuviana“-თი. საუკხოვო დღე იყო: ასე-
თი დღეები მხოლოდ იტალიაში იცის. მთელი ბუნება მზიარულად იცინოდა.
განსაკუთრებით კარგი იყო ზღვა, მისი anèrithmon gelasma, როგორც
ამაზებს ეს ქილე თავის „პრომეთევ“-ში. უყურებდი მიდამოებს და ვტკბებოდი
მათი სილამაზით. რაღაც არ გჯერა, რომ აქ, სადაც ეხლა სიციცხლე სდულს,
ქრ. შემდ. 79 წელს ყველაფერზე ვეზუვის მიერ მოვლენილი სიკვდილის ფრთები
იყო გადაფარებული და თვით ვეზუვიც ისროდა მღულარე ლავას და ფერფლს:
ისე მშვიდობიანად გვიცქეროდა ის ეხლა, და სუსტი, ოდნავ შესამჩნევი ბოლი
ამოდიოდა მის მწვერვალთან. რომ ის ოდესღაც ძალიან განრისხებულა, ამას
ჰმოწმობს დაფარული პომპეი, რომელიც თანდათან ამოდის სინათლეზე არხეო-
ლოგიური თხრის წყალობით, მაგრამ რა სახით?—დამტვრეული, დაფლეთილი და
განადგურებული...

მაგრამ, ვიდრე პომპეიში ჩავიდოდი, მე საშუალება მომეცა დამეთვალიე-
რებინა ერთი ვილლა, რომელიც ქალაქ გარეთ მდებარეობს და 1910 წელს იქ-
მნა ამოთხრილი. ის მდებარეობს Via dei Sepolcri-ს ბოლოში, თითქმის არ რ ი
დიომედეს ვილლის გვერდით. ეს არის ე. წ. Villa Romana, ანუ „დიონი-
სოს მისტერიების ვილლა“. მას საკმაოდ დიდი ადგილი უჭირავს და საგულის-
ხმოა განსაკუთრებით თავისი ფრესკებით, რომელთაგან 24 საუცხოვოდ არის
დაცული და ავგუსტის დროს ეკუთვნის. ეს ფრესკები დიდი და ფართო „ტრი-
კლინის“ კედლებს ამშვენებენ, და მათ შინაარსს წარმოადგენს „ქალების ზია-
რება დიონისოს მისტერიებში“. ფრესკები ერთმანეთთან მჭიდროდ არის დაკავ-
შირებული და, თითქოს, სურათების სერიას წარმოადგენენ ერთსა და იმავე
თემაზე. ჯერ მოჩანან სახეები, რომელნიც ამ ზიარებაში არავითარ მონაწილეო-
ბას არ იღებენ: ასე, მაგ., ჩვენ ვხედავთ ქალს, რომელიც ბავშვს აწოვებს, შემ-
დეგ ორ მოსაუბრე ქალს და, დასასრულ, კიდევ ერთ ქალს, რომელიც ზეთის-

ხილის გვირგვინით არის შემკობილი და ფიალით ხელში მიემართება იმ ქალებსა, რომლებიც რაღაც მსხვერპლის შეწირვაში იღებენ მონაწილეობას. ეს, თითქო, შესავალია. შემდეგ გამოხატულია სილენი, ქნარით ხელში, ახალგაზრდა სატირი, ორი თხით, და დასასრულ, პანი, რომელიც სალამურს უკრავს. ჩვენს წინ არიან, ასე ვთქვათ, დიონისოს თანამგზავრები. აი, თვით დიონისოც: ეს ესწრება, თუ როგორ წვრთნიან მის მისტერიებში გასანდობელ ხალხს. შემდეგ ჩვენ იმას კვლავ ვხედავთ, მაგრამ უკვე არიადნასთან ერთად. აქვეა სამი სატირი, რომელთაგან ერთი, ყველაზე ხნერი, ვილაცას ასმევს, მეორეს კი ნილახს უჩვენებს. აი, თვით ზიარების სცენებიც. ჯერ ვხედავთ ფეხის ცერებზე მომავალ ქალს. მის სახეზე სიხარულია აღბეჭდილი, იგი უკვე გამოუწვრთნიათ, ის უკვე ზიარებულა მისტერიებს. ამ სურათს მეორე სცენის: ახალგაზრდა ტიტველა ქალი მუხლებზე დაოქლა, მის გვერდით მეორე ქალი დვას წნელით ხელში. ეს არის მხადება ფლაგელაციისათვის (გამათრახებისათვის). ეს მხადება, როგორც სხანს, შიშის ზარსა სცემს ახალგაზრდა ქალიშვილს, რომელმაც აგრეთვე უნდა გაიაროს ეს გამოცდა, და ის მეორე ქალის მუხლებში ჰმალავს თავის სახეს. აი, კიდევ ერთი შეშინებული სახე, და შემდეგ მოდის თვალწარმტაცი სურათი დიდებული ქალისა, რომელიც თავის თმებს უვლის: მას ჰმველის ორი ამური. უკანასკნელ რგოლს წარმოადგენს კიდევ ერთი ქალის სურათი, რომელიც საერთო ყურადღებას იპყრობს. ჩვენს წინ ერთი ლამაზი ქალია, რომელიც სერიოზულია და ჩაფიქრებული თვლებით აცილებს მის წინ, მისტერიებში საზიარებლად მიმავალ პროცესიას.

ძნელია უკანასკნელი სიტყვის თქმა ამ სურათების საიდუმლო აზრის შესახებ. ძნელია იმის თქმაც, თუ რა დანიშნულება ჰქონდა თვით ვილას. უბრალო ვილასა ეს, თუ მასთან რამე ღრმა შინაარსია დაკავშირებული? ვინ იცის. ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ პარალელისათვის აღვნიშნოთ პავსანიას ერთი ადგილი (VIII, 23, 1) სადაც ნათქვამია: ის ქალები, რომელთაც სურდათ დიონისოს მისტერიებს ზიარებულებიყვნენ, დიონისოს ტაძარში მოდიოდნენ გასაწვრთნელად. როგორადაც არ უნდა განვმარტავდეთ ჩვენ ამ სურათებს, ერთი-კი დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ. პირველყოვლისა განსაკვიფრებელია მათი ფერადების იშვიათი სიცხოველე. განსაკვიფრებელია აგრეთვე ის ძლიერი გამომეტყველება, რომელიც მხატვარს ჩაუქსოვია მის მიერ მოცემულ სახეებში. დასასრულ, აღსანიშნავია საერთო სილამაზე, ხაზების სიწმინდე, წვრიმალების შესრულების სიდიადე. ჩვენს წინ უთუოდ დიდი მხატვარია, რაც ასე იშვიათია პომპეიში. მის მიერ შესრულებული სახეები ნამდვილ შემოქმედებითს კომპოზიციას იძლევიან: მათში არაფერია ხელოსნური!

ვილას რომ დავათვალიერო, მე დაუბრუნდი პომპეის და დაწვრილებით შეუდევი მის განძების განხილვას. განსაკუთრებულის მოწიწებით ჩავედი მე დადუმებულ ქალაქში და განხრახ ჩამოვშორდი ტურისტთა ბრბოს: მათ სიცილსა და საუბარს დასონანსი შემოჰქონდა მთელ იმ სიმშვიდეში, რომელიც დამყარებულიყო ნანგრევთა შორის.

განსაკუთრებით მიზიდავდა მე „Scavi Nuovi“. მაგრამ მე შევიკავე თავი და ჯერ ისე მოვიარე პომპეის ქუჩები: ხან ერთ სახლში შევიდოდი ხან მეო-

რეში, თუ კი შესანიშნავი იყო თავისი არქიტექტურით ან ფრესკებითა და სხვა დეტალებით. ასე მაგ., მე ვინახულე მარკ ლუკრეცი ფრონტონის სახლი, სადაც 1904 წელს პერსევის საუცხოვო ბრინჯაოს ქანდაკება იპოვეს. რასაკვირველია, დიდის ყურადღებით დავათვალიერე აგრეთვე ვეტტიების ცნობილი სახლი, რომელიც ისე განთქმულია თავისი ფრესკებით, რომ მასზე დღესაც ამბობენ იტალიელები: ვეტტიების სახლის უნახველობა პომპეის უნახველობას უდრისო. უნდა ვთქვა მხოლოდ, რომ მას შემდეგ, რაც მე უკანასკნელად ენახე პომპეი, ფრესკები ძალიან გამქრქალა. განსაკუთრებით დაზიანებულია იმ „ამურების“ სურათი, რომელიც სხვადასხვა სამუშაოზე სხედან. მე მხედველობაში მყავს მსროლელი, ოქრომჭედელი, მეყვავილე და სხვა ამურები: მათ ხომ მთელი ქვეყანა იცნობს! აი, ამ მყუდრო საქანრო სურათებს დაუკარგავთ თავისი სიცხოველე და შუქურობა, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი შუშის სამოსში გაუხვევიათ მზის სხივებისაგან დასაცავად. ტყვილად ხომ ბუზებივით არ ირევიან მათ წინ მაყურებლები, რომელიც სხვადასხვა ენაზე გამოთქვამენ თვინათ აღფრთოვანებას! მაგრამ განა ამ სურათებს გარდა ცოტა მოსახიბლავი რამ არის ვეტტიების სამყოფელოში, რომელიც ოდესღაც ორსართულიანი ყოფილა (ამას ჰმოწმობს დღემდე დაცული კიბის ნაშთები)? რად ღირს, მაგ, მისი პერისტილი: ჩვენს წინ არის საუცხოვო ბაღია შადრევანებით, აუზით, მარმარილოს საუცხოვო მაგიდებით და სხვა. არა ნაკლებ მომზიბლველია ცალკე ოთახებით და მათი სურათებით *al fresco*. მითები და დამოუკიდებელი კომპოზიციები შეადგენენ ამ სურათების შინაარსს, რომელთაგან, განსაკუთრებით, სამი გამოირჩევა: 1) ბახუსი, თავისი ამალის თანხლებით, მიიმართება თევზის მიერ მიტოვებულ არიადნასკენ; 2) დედალი უჩვენებს პაზიფადას უკანასკნელის შეკვეთით გაკეთებულ მოდელს ხის ძროხისა (საუცხოვოა პაზიფადას ფიკურა); 3) ვულკანმა მერკურის ბრძანებით უკვე მიაბა იქსიონი თვალს და ირიდა მოახსენებს ჟუნონას, რომ მისი შეურაცხყოფელი უკვე დასჯილია. ამ სურათებში (და განა მარტო ამათში?) განსაცვიფრებელია განსაკუთრებით, თუ როგორ მოხერხებულად არის კომპოზიცია მხატვრის მიერ შესრულებული, რომ მაყურებლის ყურადღება სწორედ მთავარმა ფიგურამ მიიპყროს. ეს უკანასკნელი ისე დეტალურად არის ხოლმე გამოკვეთილი, რომ რელაეფის მსგავსად წინ არის წამოწეული და იმ თავითვე იჭერს მთავარ, ცენტრალურ ადგილს, იმ დროს როდესაც ყველაფერი დანარჩენი იმ ცენტრალური ფიგურის სამკაულს წარმოადგენს.

საზოგადოდ, ბევრი რამის თქმა შეიძლებოდა პომპეის მხატვრობის შესახებ, მაგრამ ჩემს მიზანს არ შეადგენს დაწვრილებით შევჩერდე მასზე. ვიტყვით მხოლოდ, რომ მისი სასაფუძეთო მხარე პირდაპირ აცვიფრებს ადამიანს თავისი მრავალფეროვანებით. მართალია, ბევრი საფუძეთი მეორდება, მაგრამ მათ შესრულებას ყოველთვის ახასიათებს ხოლმე რომელიმე ორგინალური ხაზი. გარდა ამისა, თუ გამეორებას ადგილი აქვს მითების განსახლვრული ციკლის გაშლის დროს, სამაგიეროდ მხატვრები თავისუფალი არიან ამ განმეორებისაგან, როდესაც რათ დამოუკიდებელი თემები აქვთ აღებული. აქ უკვე საზღვარი აღარ უჩანს ფანტაზიას. *peccata, nature morte*, ცხოველთა სამეფოს ყოველგვარი წამომოდგენელი, წმინდა ფანტასტიური საფუძეთები,—ყველაფერი ეს მოცემულია

იქ და ახალ-ახალ ეფექტებს იძლევიან. მხატვრები ყოველდღიურ ცხოვრებასაც არ სტოვებენ უყურადღებოთ, და, თუ რომელიმე სცენა შეუფერებელი იყო მაღალი წრეების სახლებისათვის, ისინი ადვილს ჰპოულობდნენ დუქნებში, ტრაქტირებში და სასტუმროებში. აი, დუქანი მერკურის ქუჩაზე; აქ კედლებზე საგულისხმო სცენებია გამოხატული, მაგალითად: მაგიდას შემოსხდომიან სტუმრები, ისინი სჭამენ და სვამენ და იქვე მიწერილია, თუ რას მოითხოვენ ისინი; ერთს ჰსურს „ცოტა ცივი წყალი“, მეორეს—კიდევ ერთი „ჭიქა სეტინის ღვინო“. მეორე იუქანში სურათი უფრო ტრადიკულია: ორი სტუმარი წახუტებულა და მედუქნე მათ ერეკება, ხოლო იქვე წარწერილია: „იხუბეთ, მაშ მიბრძანდით“. ეს რაღაც Toniers-ის მაგვარი უნდა იყოს.

ვათვალთვინებ ამ მშვენიერ სახლებს და თან ვფიქრობ: „ყველაფერი ეს ჩემთვის ახალი ხომ არ არის,—ეს მშვენიერი სახლები მე ხომ წინათაც ბევრჯერ მინახავს!“ ასეთია ადამიანის ცნობისმოყვარეობა: ის მუდამ ეძებს რაღაც არაჩვეულებრივს, დიადს. ჩემთვის ეს სიდიადე განსახიერებულა „Scavi nuovi“-ში. ცხადია, რომ იქ უნდა წავიდე,—ნებართვაც ხომ ჯიბეში მაქვს! *Via dei Diadumeni*-თ მე მივეშურები ნანატრ ადგილისაკენ. აი ეს „sanctumsanctorum“-იც! მაგრამ პირდაპირ იქ შესვლა შეუძლებელია: ადგილი, სადაც თხრას აწარმოებენ, უბრალო მომაკვდავთა თვალთავან ხის კედლით არის დაფარული; კედელში დატანებულია კარი, კართან დარაჯი დგას. სამოთხეში შესვლა არც ისე ადვილი ყოფილა! მაგრამ ნებართვის ქალაღმა გასჭრა, და მე მიშვებენ შიგ, ჩემდა საბედნიეროდ, მე თავიდანვე მოვხვდი არქეოლოგიური თხრის ხელმძღვანელთან, ძვირფას პროფესორ *Della Corte*-სთან. მან პირადად დამატარა ყველა ადგილები, სადაც სიძველეებს სთხრიან. იგი მიზიარებს მე თავის დიდ ცოდნას და თითქოს ცდილობს, რომ არაფერი საგულისხმო არ გამომჩიეს. ნეტავ ყველა მუზეუმის გამგეები ამ დაულაღავ მეცნიერს ჰკავდენ! მას ისე თავდავიწყებით უყვარს პომპეი, ეს მკვდარი ქალაქი, სადაც იგი თავს გრძნობს, როგორც თავისს სახლში! გგონია, რომ ეს მღუმარე ნანგრევები მხოლოდ მისთვის არღვევენ თავიანთ მღუმარებას.

ვდგევარ და მიხარია: მე ხომ „Scavi nuovi“-ში ვარ! ვდგევარ და არ მჯერა. წინათ პომპეიში მე მინახავს მხოლოდ გარეკედლების ცარიელი ჩონჩხები. ეხლა კი ჩემ თვალწინ სულ სხვა რამეა. ამოთხრილი სახლების ფასადების უმეტეს ნაწილს ისევ შერჩენიან კრელი ფერადები, კიდევ მეტი: აქა-იქ ამ ფასადებზე მოჩანან წარწერები, რომლებიც, კედლების ფერის მიხედვით, სხვადასხვა საღებავით არის გაკეთებული: შეხვდებით თეთრს, წითელს და შავ საღებავსაც კი. აქა-იქ დარჩენილია მეორე სართულების ნაშთები; მოსჩანს გადმოკიდებული აივნების ადგილებიც. და ეს აივნები გამონაკლისს კი არ შეადგენენ: ისინი მრავლად ყოფილან. და რადგან სახლები ქუჩის ორსავე მხარეს მისდევდნენ, ამიტომ აივნები ერთგვარი ფარდულებიც უნდა ყოფილიყვნენ და ამრიგად საჭირო ჩრდილიც უნდა მოეცათ. ქუჩის შედარებითი სივიწროვის გამო ეს ადვილი იყო. უნდა გამოვტყდე: როდესაც სახლების შეფერილ კედლებს, *Della Corte*-ს ბრძანებით, ტილოები გადაჰხადეს, და მე დავინახე ფერადებით შემკული სახლები,—მე რაღაც უცნაურმა გრძნობამ შემიპყრო. მე უეცრად მომე-

ჩვენა, რომ ქუჩა გაცოცხლდა, რომ პომპეი აღდგა, პომპეი პირვანდელი, დაუმახინჯებელი სახით, რომ აი, აგერ გამოჩნდებიან მისი ნამდვილი მცხოვრებნი, მოისმის რომაელთა საუბარი და ფილაქანზე ახმაურდებიან ფორანები და რომაული ეტლები. ოცნებიდან Della Corte-ს მხიარულმა ხმამ გამომიყვანა: „ო, თქვენ ანტიური ქვეყნის გრძნებათა ხელში ხართ! მესმის თქვენი მდგომარეობა: პომპეი ხომ ნამდვილ გრძნეულ ქალსა ჰგავს!“ მე გამეცინა, მომჯადოებელი სიზმარი გაჰქრა, და მე კვლავ გადავიქეცი ჩვეულებრივ ტურისტად, რომელიც მისთვის უცნობ ძეგლებს ათვალიერებს. მივპყვები Della Corte-ს. ჩვენ გვიერთდება ერთი ფრანგი პროფესორი თავისი ცოლით, და ჩვენ ვიწყებთ ნანგრევების დეტალურ დათვალიერებას. ჩვენი მეცნიერი გიდი პირდაპირ შეუდარებელია!

ძნელია დაწვრილებით აღდგენა ყოველივე იმისა, რაც მე ენახე. ჩემ წინ გადაშლილ ჭრელ კალეიდოსკოპში ერთი სიმშვენიერე მეორეს სცვლიდა. საჭირო იყო ძალღონის მოკრეფა და მეხსიერების ამუშავება, რადგან არაფრის ჩაწერა არ შეიძლებოდა: თხრების სრული შედეგების გამოქვეყნებამდე ყოველივე პუბლიკაცია და სურათის გადაღება აკრძალულია! ერთი გზა-ლა დამრჩენოდა: მეთხოვნა შველა „Dea Memoria“-სთვის. მეც მას მივმართე! მაშასადამე, თუ რამე გამომრჩა, ამის დამნაშავე მე კი არა, არამედ ის Dea იქნება.

დავიწყებ სახლის ფასადებით, რომელნიც ქუჩას უყურებენ. აი ჩვენს წინაშე შესავალი „თერმოპოლიუმში“ ანუ რესტორაციაში, სადაც იყიდებოდა ცხელი სასმელები, ჩვეულებრივ ცხელწყალგარეული ღვინო. ასეთი „თერმოპოლიუმები“ პომპეიში მრავლად მოიპოვებოდა. მათი მოწყობილობა ასეთი იყო: მომარმარილოებულ დახლთან იყიდებოდა თიხის სურებში ჩამოსხმული სასმელები; სურები ჩასმული იყო დახლში. დახლთან ახლოს, თაროებზე მოთავსებული იყო ბოთლები, ჭიქები და სხვა ჭურჭელი. კუთხეში იყო კერა, სადაც საჭმელებს ამზადებდენ. სტუმრები სჭამდენ და სვამდენ დახლთან, ზეზეულად, როგორც ეს იტალიაში დღევანდლამდე დარჩა; მაგრამ იმ სტუმრებისთვის, რომელთაც ცოტა მეტ ხანს უნდოდათ დარჩენა, არსებობდა განსაკუთრებული ოთახი ან ოთახები, თუ რესტორაცია მთელი სასტუმროს წინაოთახი იყო. დღისით „თერმოპოლიუმის“, — და საზოგადოდ დუქნების, — შესავალში ფარდა იყო ჩამოშვებული (შეად. ეხლანდელი იტალია), ღამით კი იკეტებოდა ორფა კარებით, რომელზედაც ადებდენ რკინის ჭანჭიკს კლიტით. ასეთი კარების მულაყები შეიძლება ნახოთ ახალი თხრების ადგილას. მათი გაკეთება კი შემდეგნაირად შეიძლება. თუმცა ხე, რისგანაც კარები ყოფილა გაკეთებული, სრულებით დამპალა და ჩვენამდე მას არ მოუხწევია, მაგრამ გაქვავებულ ფერფლზე დარჩენილია კარების ნაჭდევი. ამ ნაკვალევში ასხამენ, ფიორელის მეთოდით, თხიერ გიფსს და მიიღებენ გიფსის ნატვიფარს, რომელიც ზედმიწევნით ვადმოსცემს ნამდვილის ყველა წვრილმანებს. არ შეუჭამია მიწას მხოლოდ კარების რკინის ნაწილები და აგრეთვე კარის შესამკობად დაკრული ლურსმნები, ჭანჭიკები, ურდულები, კლიტები და სხ.: ისინი ძველებურად არიან იმ ადგილებზე, რომელნიც მათ ეკავათ კატასტროფის დროს, 79 წელში ქრ. შ.

მეტად საინტერესოა კარების „მულაყები“, მაგრამ უფრო საინტერესოა ის მხატვრობა, რომელიც ზოგიერთი სახლის ფასადების კედლებზეა. აღსანიშნავია

მხოლოდ, რომ ამგვარი მხატვრობით შემკობილი იყო არა ყველა სახლების ფასადები, არამედ, ჩვეულებრივ, ფასადები იმ შენობისა, რომელნიც დუქნებს ან სავაჭრო დაწესებულებებს ეჭირათ. ასე, მაგალითად, ერთი სახლის კედელზე, სადაც სასტუმრო იყო მოთავსებული, გამოჩნულია მარცხენა მხარეზე მერკური, ტაძრის კართან მდგომი, ხოლო მარჯვნივ—მშვენიერი სურათი: „Venus Pompeiana“ კვადრიგაში, რომელშიაც შებმულია ოთხი სპილო. ამრიგად, სასტუმრო ორი ღმერთის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა: ერთი მფარველი ყოფილა მერკური, ვაჭრობისა და მოგების ღმერთი, ხოლო მეორე—ძღვეამოსილი ვენერა, პომპეის მთავარი ღვთაება 88 წლიდან ქრ. წინ, ე. ი. იმ დროიდან, როდესაც დიქტატორმა სულამ წინანდელი ოსკურ-სამნიტური ქალაქი გადააქცია რომის ახალშენად. ამ ახალშენს დაერქვა Colonia Cornelia Veneria Pompeianorum, და იგი გადაეცა კორნელიუსთა გვარის მფარველს, Venus Physica-ს, ტყუილად კი არ სწერია ერთ საარჩევნო აფიშაზე კანდიდატის სახელის შემდეგ: Scripsit Venus Pompeiana, ე. ი. თვით ქალღმერთის მიერ არის დასახელებული ეს კანდიდატი. ტყუილად კი არ ამკობს კედლის მხატვრობას ასე ხშირად ვენერას სახება: აი ისევ ვენერა, ეხლა უკვე ამურის თანხლებით; ეს სურათი მოთავსებულია რომელიდაც დუქნის შესავლის მარცხნივ, მარჯვნივ კი, სიმეტრიის დასაცავად, კედელზე გამოხატულია რელიგიური პროცესია კიბელას პატივსაცემლად. საზოგადოდ რომაელები არ ივიწყებდნენ თავიანთ ღმერთებს: მარმარილოთიც, ფერადებითაც უყვარდათ მათ ღმერთების გამოსახვა, ხან ცალცალკე, ხან, როგორც ამას ერთერთ კუთხის სახლის კედელზე ვხედავთ, ყველასი ერთად, აჟუბიტერის მეთაურობით. გარდა რელიგიური ხასიათის გამოსახულებათა, პომპეიელები ხშირად სდგამდნენ ქუჩაჯვარედინებზე სამსხვერპლოებსაც. ასეთ სამსხვერპლოებს არა ერთხელ შეჰხვდება კაცი ახალ მონათხარებზე. ყველაზე უფრო საგულისხმოა ერთი მათგანი: სამსხვერპლოს ზემოთ, კედელზე, გამოსახულია ფორტუნა და ორი ლარი, თვით სამსხვერპლოზე კი, რომელიც კედელშია მოწყობილი, იხედება ნაშთი ფერფლის, ნახშირის და მსხვერპლად შეწირული ჩიტის ძვლებისა. ვინ იცის, იქნებ ეს იყო ვისიმე უკანასკნელი მსხვერპლი ვეზუვის ამოფრქვევის წინ!

ბევრ ცნობებს იძლევიან ახლად გათხრილი ადგილები პომპეის ცხოვრების გასაშუქებლად. ამ საყურადღებო მასალების რიცხვს ეკუთნიან აგრეთვე მრავალი, სხვადასხვა შინაარსის წარწერები. მათ შორის პირველი ადგილი, ჩემის აზრით, უჭირავთ „საარჩევნო აფიშებს“, როგორც გამოძახილს მუნიციპალურ მოხელეთა არჩევნების წინ წარმოებული ბრძოლისას. ჩვეულებრივ ამ აფიშებს არჩევნების წინ სწერდნენ წითელი საღებავით. არჩევნების დამთავრებისას აფიშებს კი არ წაშლიდნენ ხოლმე, არამედ შეინახავდნენ და ახალი არჩევნების დაწყებისთანავე განსაკუთრებული მუშა—dealbator-ი—ძველ წარწერას თეთრი საღებავით დაჰფარავდა და, ამრიგად, ადგილს დაამზადებდა ახალი წარწერისათვის. ამგვარი არჩევნების გარშემო ჩვეულებრივ გაცხარებული ბრძოლა სწარმოებდა ხოლმე. არა მარტო ცალკე პირები, არამედ ხელოსანთა მთელი კორპორაციები ისწრაფოდნენ—დაესახელებინათ თავიანთი კანდიდატები. ასეთი კორპორაციები კი პომპეიში მრავლად იყო. ასე, მაგალითად, არსებობდა კორპორაციები მეპუ-

რეების, მთელავეების, დალაქების, ექიმების, სირაჯების, მზარეულებისა, აგრეთვე მატროსების, ყასბების, მებაზანოეთა, ტვირთის მზიდველთა, მიკიტნებისა და სხვათა. არჩევნების დროს ყველაფერი ეს ამოძრავდებოდა ხოლმე, და იწყებოდა ნამდვილი შეჯიბრება. აი ამ საარჩევნო ბრძოლის გამოძახილად უნდა ჩაითვალოს წარწერები-აფიშები. ამგვარ აფიშებს წინათაც ბევრს იცნობდენ. ახლად წარმოებულმა თხრებმა ამ დარგშიაც შეიტანეს თავისი წვლილი. პირველ ადგილზე ისევ მთელავეთა კორპორაცია დგას, როგორც ყველაზე უძლიერესი, რაც გასაგებია: კამპანიის პროვინცია მუდამ განთქმული იყო თავის მაუდის ფაბრიკებითა და სახელოსნოებით! საინტერესოა ასეთი სახელოსნოების მოწყობილობა. კარის შემდეგ იწყება პირდაპირ დერეფანი. მის მარჯვნივ ან მარცხნივ მეკარეა. ის ღებულობდა ქსოვილებს და უკანვე გასცემდა ხოლმე შეკეთების შემდეგ. დერეფნიდან გასავალია ეზოში. შუაეზოში ვრცელი ცარიელი ადგილია, სადაც გამოჰკიდავდნენ ხოლმე გარეცხილ მაუდებს. იქვე ღარია წყლისათვის. ეზოს გარშემო პილასტრებია, მათ ირგვლივ მოთავსებულია ოთახები მუშებისათვის. ეზოს იქით მისაღები ზალაა და კიდევ მთელი რიგი სხვა სადგომებისა. კიდევ უფრო დაშორებით აუზია მაუდების დასალბობად, და მათი გასარეცხი ადგილები. არის აგრეთვე სპეციალური ოთახები მაუდების მოსათელავად და დასაწნებად. დაბოლოს, არის სადგომიც, სადაც განჯინებში ინახებოდა გაწმენდილი ტანსაცმელი ან მატერიები წყამდის, სანამ ისინი გადავიდოდა მეკარის ხელში შემკვეთელთათვის გადასაცემად. ერთი სიტყვით, აქ მთელი ლაბორინტი იყო ოთახების, ეზოების და სხვადასხვა მიხვეულ-მოხვეული ადგილების. ამრიგად მთელავეები, როგორც ძლიერი კორპორაცია, მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ არჩევნების დროს.

და არა მარტო ისინი: პომპეის მთელი მოსახლეობა, ქალებიც კი, მხურვალე მონაწილეობას ღებულობდნენ ბრძოლაში. ამ მხრივ ყველაზე უფრო საინტერესოა ერთი წარწერა: „C(aium) Lollium Fuscum aed(ilem) v(iis) a(edibus) s(acris), p(ublicis) p(rocurandis), Asellinae rogant nec sine Zmyrina“. აქედან ცხადია, რომ ლოლლი ფუსკეს „ედილად“ ასახელებდნენ (სხვა წარწერაში ის დასახელებულია „დუუმვირად“) ვინლაც აწველდნენ (უნდა ვიფიქროთ — თავაშვებული ქალები), თავიანთ მეგობარ ქალთან ერთად; ეს უკანასკნელი, სახელად სმირნა, მთელ პომპეიში ცნობილი უნდა ყოფილიყო. კარგი რეკომენდაცია კი არის მომავალი მაგისტრატისათვის, თუ მას ხმას აძლევენ როსკიპები! ამიტომ, პროფ. Della Corte-სთან ერთად, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს აფიშა არის ლოლლი ფუსკეს მოწინააღმდეგეთა ხრიკი, რომლის საშუალებითაც მათ უნდოდათ გაეწებილებინათ იგი — ამომრჩეველთა წინაშე. თუ ეს მოსაზრება მართალია, მაშინ ჩვენ გვაქვს ხელში მაშინდელი ყოფაცხოვრების მშვენიერი სურათი, რომელიც საარჩევნო ჰუმორს მოკლებული არ არის. მისს კონტრასტს წარმოადგენს მეორე წარწერა, რომელშიაც, აგრეთვე ორი ქალი, ასახელებენ თავიანთ კანდიდატებს და თან უმატებენ: „ნეტავი ჩვენს ქალაქს მუდამ ასეთი მოხელენი ჰყავდესო!“

ღიახ, მდუმარებს პომპეი, მაგრამ თავისს მდუმარებაშიც იგი მჭერმეტყველურად ლაპარაკობს: dum tacent, clamant! მაგრამ თუ საინტერესოა არიან

საარჩევნო წარწერები, მათ არ ჩამოუვარდება ამ მხრივ მრავალი სხვაც, რომელთაგან მე მოვიყვან ერთს. ეს წარწერაც კედელზეა გამოყვანილი, დიდრონი წითელი ასოებით. წარწერაში გლადიატორები, თავიანთი „ლანისტას“ პირით, აუწყებენ საზოგადოებას, რომ უახლოეს დღეებში დანიშნულია ამფითეატრში გლადიატორთა შებრძოლება. ათლეტების შეჯიბრება, და ბრძოლა მხეცებთან. „მაშ ნუ გამოსტოვებს საზოგადოება ამ იშვიათ სანახაობას!“ და უნდა დარწმუნებული ვიყოთ, რომ აფიშამ თავის მიზანს მიახწია: რომაელებს ხომ ასე გაგიჟებთ უყვარდათ „ludi circenses“! ხალხი, რასაკვირველია, მრავლად აწყდებოდა ცირკს და ვინ იფიქრებდა, რომ სულ მალე ერთი საშინელი სანახაობა დასჩრდილავდა ყველაფერს: ვეზუვის ამოფრქვევა მოახლოვებული იყო!

ეს ფიქრი მუდამ გიტრიალებთ თავში, როდესაც პომპეის ათვალიერებთ, და განსაკუთრებით მაშინ უფრო დაგიპყრობთ, როდესაც ქუჩიდან შედიხართ სახლებში, სადაც შეიძლება ასე მოსვენებით ცხოვრება, დუქნებში, სადაც ვაჭრობა სდულდა, შედიხართ სახელოსნოებში, სადაც შრომობდნენ ხელოსნები ლუკმაპურის საშოვნელად. აი მაგალითად, მერკინის სახელოსნო,—პატარა, ღარიბული სადგომი, მაგრამ, ეტყობა, შიგ გახურებული მუშაობა სწარმოებდა: ყველგან ჰკიდია და ჰყრია შესაყეთებლად მოტანილი ნივთები. აქ არის ბრინჯაოს სანათურებიც, გატეხილი სურებიც, მოშლილი სასწორიც და სხვადასხვა ჯურის ქისებიც. ეტყობა, სახელოსნოს პატრონს ცუდად ჯდომა არ ჰყვარებია. კედელზე წარწერაა, რომ დუქანი ღია არის ამა და ამ დროს... ამრიგად, აქ ოფლით ჰშოულობდა კაცი პურს. ცოტა იქით კი, ქუჩის მეორე მხარეზე, ჩვენს წინაშე ერთი უზარმაზარი შენობაა, რომელიც ზოგიერთებს იარაღის დუქანი ჰგონიათ, მაგრამ რომელიც, ჩემის აზრით, უფრო საფარიკაო დარბაზი უნდა იყოს; აქ, ალბათ, სწავლობდა იარაღის ხმარებას პომპეის ახალგაზრდობა—*iuventus Pompeiana*. წარმოიდგინეთ უზარმაზარი ზალა, რომლის კედლები შემკულია შეიარაღებული ვიქტორიების (გამარჯვების ქალღმერთების) ფიგურებით. ერთი ფიგურა აღჭურვილია ხმლით, მეორე—შუბით, მესამე—ფარით ხელში და ხმლით, მეოთხე—მოკლე ხელშუბით და სხვ.. მაგრამ საგულისხმოა ერთი შემდეგი გარემოება: ყველა ხმლებს, შუბებსა და ხელშუბებს წვეტები მომრგვალებული აქვთ; ამ მხრივ მათი ბოლოები წააგავან რაპირების წვერებს. აი სწორედ ეს გარემოება, გაუგებარი მეიარაღის დუქნისათვის, მაძლევს მე საშუალებას—ვიფიქრო, რომ ჩვენს წინაშე არის საფარიკაო ზალა, ერთგვარი Turnverein. სადაც ახალგაზრდობა იარაღის ხმარებას სწავლობდა. რაც შეეხება იმ სახლის ფსადას, სადაც მოთავსებული იყო ზალა, მისს ორ პილმასტრზე (კედლისვეტზე) გამოხატული იყო ფარები, ზღჩები, გულის ჯავშნები და სხვა, ე. ი. ყველაფერი ის, რაც კი საჭიროა რომაელი ჯარისკაცისათვის ან ჯარისკაცობის მსურველთათვის.

ასე თანდათან ვათვალიერებდით ჩვენ მთელ ქუჩას, რაც-კი დღემდე გათხარეს, შევიხედეთ ყველა ქუჩაბანდებში, შევადგინეთ საერთო შთაბეჭდილება სახლების გარეგანი შეხედულების მიხედვით. ეხლა საჭირო იყო მხოლოდ მათი დათვალიერება შიგნიდან.

ამოთხრილ სახლთა შორის სამი იპყრობს მნახველის ყურადღებას. ერთ მათგანს ეწოდება „Casa delle sentenze morale“. პირველი მისი თავისებურობა ის არის, რომ მისს „atrium“-ს არა აქვს „compluvium“-ი, ე. ი. ოთხკუთხი ხვრეტი ჭერში. ეს არის ეგრეთწოდებული „atrium testudinatum“. ატრიუმი დან, მარჯვენა მხარეს რომ ვიაროთ. ჩვენ შევდივართ კორიდორში, და მარცხნივ სიარულის შემდეგ, ჩვენ გვხვდება მშვენიერი „ტრიკლინიუმი“ სამი, კედელში მოწყობილი, სარეცელით (lecti triclinares); მათს შუა მოთავსებულია მარმარილოს მაკიდა. ეს სარეცლები, „მოსვენებისათვის“ განმზადებულნი, ნადიმობის დროს, რასაკვირველია, სხვა სახეს ღებულობდენ: მათ გადააფარებდენ ხოლმე რბილ ხალიჩებს და სახეებიან ქსოვილებს, მორთავდენ ბალიშებით; საზოგადოდ მთელი ოთახი მაშინ საზეიმო იერს მიიღებდა. მაგრამ იგი დღესაც ლამაზია. მისი კედლები შემკობილია მხატვრობით, რომელშიაც გვირგვინები და ჩიტებია გადმოცემული და რომელიც შენახულა თავისი პირვანდელი სახით. ამას გარდა, თვითეული სარეცლის ზემოთ, მუქ ფონზე თეთრი საღებავით, მოთავსებულია წარწერები, რომელთაგან მე დამამახსოვრდა ორი, ელეგიურ დისტიხებად დაწყობილი. აი ისინიც, მათი ჩვეულებრივი ტრანსკრიპციით:

1. Lascivos voltus et blandos aufer ocellos
Coniuge ab alterius. Sit tibi in ore pudor!
2. Abluat unda pedes, puer, et detergeat udos
Nappa, torum velet lintea nostra, cave.

ამის თარგმანი ასეთი იქნება: 1. „ავხორცი მზერა და მაცდური თვალები მოარიდე სხვის მეუღლეს. ჰგებდეს შენს სახეზე კდემამოსილება!“ 2. „ყური უგდე, ყრმავე, რომ განბანოს წყალმა (სტუმრების) ფეხები, რომ საწმენდმა შეაშროს (მათი) სისველე და რომ სარეცელს ეფაროს ტილო!“ რაც შეეხება მესამე წარწერას, მე იგი ზედმიწევნით არ მახსოვს. ვიცი მხოლოდ, რომ ამ წარწერაში, ქსენოფანის ყაიდაზე, სტუმრებს ეძლევათ რჩევა—თავი შეიკავონ სხვისი შეურაცხყოფელი სიტყვების წარმოთქმისაგან და ჰსვან ისე, რომ თვითონ შეეძლოთ სახლამდე მისვლა.

მე დიდი დრო და ენერჯია დამჭირდა, რომ წარწერები წამეკითხა და დამეხსომა. (ამაში დიდი დახმარება აღმომიჩინა ფრანგმა მეცნიერმა, რომელსაც ჩემსავით ძალიან უნდოდა კურიოზულ დარიგებათა დამახსოვრება, მით უმეტეს, რომ ასეთი რამ სრულიად ახალი აღმოჩენაა პომპეისათვის). და სწორედ, ამის გამოა, რომ მე ცუდად მახსოვს სახლის შინაგანი მოწყობილობა და ოთახები. მეხსიერებაში ჩამრჩა მხოლოდ მეორე სართული და ერთ-ერთ მის ოთახში დარჩენილი კარგი სურათი, რომელზედაც გამოსახულია „მიტოვებული არიადნა“.

„მორალურ სენტენციების“ სახლიდან ჩვენ ისევ ქუჩაში გამოვედით, გადავსკერიით ქუჩა, და Della Corte-მ შეგვიყვანა ჩვენ ერთ მშვენიერ სახლში, რომელიც ჩემის აზრით ვეტტიების სახლს არ ჩამოუვარდება. მართლაც, რას არ ნახავთ ამ სახლში! განსაკუთრებით კარგია მისი ტრიკლინიუმი, რომლის კედლებს ამშვენებენ „ილიადას“ კერძო ეპიზოდების გამომსახველი ნახატები. მარტო აქილესის ფიგურა რადა ღირს: აქილესი ზის სავარძელში და ხელს უწოდებს მუხლმოდრეკილ პრიამოსს. დიდებულია მისი სახის გამომეტყველება და მთელი მისი პოზა:

ჩვენს წინ არის ნამდვილი ეოლიის გმირი, რომელმაც იცის არა მარტო დასჯა, არამედ პატიებაც. მხოლოდ ერთი რამ არის დასანანი: საღებავები ძალიან ჰკარგავენ ფერს—მათ უკვე დაკარგული აქვთ სიახლე და სიცხოველე; მალე ალბად ნახატები მთლად გახუნდება და მათგან მხოლოდ მკრთალი კონტურები-ლა დარჩება. გადავდიოდით ერთი ოთახიდან მეორეში და ბოლოს დიდ ბალამდე მივედით. ბალში ერთი პატარა მარმარილოს კიბე მიდის. კიბე იწყება ტერასიდან, რომელსაც შუაზე არხი სჭრის. არხში ეხლაც მირბის წყალი. მაცხნივ და მარჯვნივ თითო შადრევანია. ტერასის ორსავე ფრთასთან იწყება თითო ოთახი. ერთ ოთახში არის ნახატი, ამ საუბრებზე: „დიანა, რომელსაც აქტიონმა მოუსწრო“, ხოლო მეორეში—ნახატი, რომელიც ეხება მითს „პირამსა და თისბეზე“. ორივე ნახატი კარგ ადგილზეა მოთავსებული. ნახატები ტერასისაკენ იცქირებიან, რის გამოც მათი დანახვა ტერასიდან შეიძლება. ხოლო, რადგან მათი ფერები ღია არის, და თვით ფიგურები კი მეტად რელაქსირია, ამიტომ ნახატები ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებენ. რაც შეეხება ბალს, ეტყობა, დიდ სივრცეზე იყო გაშენებული და სხვადასხვა გვარის ხეები უნდა ყოფილიყო იქ დარგული. ბალს შუაზე სჭრის „ვერიპი“, ე. ი. ხელოვნური მიხვეულ-მოხვეული არხი, რომლის საფეხურზე წყალი ჩამორბოდა. რომაელებს ხომ ქალაქშიც უყვარდათ სოფლის ცხოვრების ფიქციის შექმნა. ამგვარ სიყვარულს ხშირად დასცინიან ძველი ავტორები. საკმარისია დავასახელოთ ციცერონი (De leg. II, 2), რომელიც მასხარად იგდებს თავისს თანამოქალაქეებს, რომელთაც დიდი მიდრეკილება აქვთ „ვერიპები“ და „ნილოსები“ მოაწყონ. ვისაც ბუნება უყვარს, იგი უნდა ტკბებოდეს მისი არა ხელოვნურის, არამედ ბუნებრივი სახის ხილვით, ამბობს ციცერონი. მაგრამ მე მაინც უნდა ვთქვა, რომ ჩემ მიერ პომპეიში ნახული „ვერიპიანი“ ბაღი დიდებულია. დიდებულია აგრეთვე ერთ-ერთი მახლობელი სახლის მოზაიკები. ამ სახლში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მოზაიკური იატაკი „ატრიუმში“, რომელზედაც გამოსახული არიან ფარშავანგები და სხვა, უფრო პატარა ჩიტები. აღსანიშნავია აგრეთვე მოზაიკა სახლის შესავალში: ჯაკვზე დაბმული ძალღი კართან. იქნებ სწორედ ასეთმა ძალღმა შეაშინა ენკოლპი, პეტრონის რომანის ერთი გმირთაგანი, როდესაც იგი ტრიმალხიონის სახლში შედიოდა? დიახ, შესანიშნავია ეს მოზაიკები თავიანთი შესრულების სიწმინდით! ციცერონი კი მათაც დასცინის (De leg. II, 2): „pavimenta marmorea et laqueata tecta contemno“.

ჩვენ უკვე გვინდოდა სახლიდან წამოსვლა, როდესაც Della Corte-მ გვითხრა: აქ, ერთ-ერთ ოთახში „პერისტითან“ ახლოს, აღმოჩენილ იქმნა 6 ჩონჩხიო. სახლის უბედურ მცხოვრებთ თავისსავე სახლში უპოვიათ უკანაქნელი განსასვენებელი ადგილი; ასევე მომხდარა მეზობელ სახლშიც, სადაც ამოუთხრიათ 8 ერთად დაგროვებული ჩონჩხი.

ეს უკანასკნელი სახლი საინტერესოა ერთი წვრილმანით: მას აქვს მიწისქვეშა „კრიპტოპორტიკი“, რომლის მიზანი და დანიშნულება დღემდე გამოურკვეველია. იგი დიდ მანძილზე მიდის და მნახველს, უწინარეს ყოვლისა, აოცებს თავისი შესანიშნავი შემკულობით. მისს კედლებზე აქა-იქ დახატულია ყვავილები და ხილი, და, გარდა ამისა, ოთხკუთხი ჩარჩოები, სადაც მოთავსებულია

სცენები ტროადის ომიდან. ამ სცენებზე ღირს უფრო დაწვრილებით შევჩერდეთ.

სცენები „ილიადადან“, საზოგადოდ, ხშირად გვხვდება პომპეის მხატვრობაში, მაგრამ გვხვდება ცალცალკე. „კრიპტოპორტიკიან“ სახლში კი ჩვენ არაჩვეულებრივ რამეს ვხედავთ: ჩვენი თვალს წინ გაივლის მთელი „ილიადა“ და, გარდა ამისა, მრავალი სცენა „ეთიოპიიდან“. თვითვე ასეთ, კვადრატში მოქცეულ, სცენას აქვს სათანადო წარწერა ბერძნულ ენაზე, ქრ. შ. I საუკუნის მშენებელი უნციალური ხელით. ამრიგად, ჩვენ მივიღებთ განუწყვეტელ ჯაჭვს, რომლის საშუალებითაც შეგვიძლია გავიმეოროთ ტროადის ომის ისტორია, მისს უმთავრეს მომენტებში. აი აქილესისა და აგამემნონის ცილობა (ამით იწყება კვადრატების ჯაჭვი); აგერ ოდისეს და დიომედეს მიერ რეზის ცხენების წაყვანაც; აი პატროკლეს სიკვდილი. და ჰექტორის დაღუპვაც. შემდეგ ჩვენ ვხედავთ, როგორ მიაქანებს აქილესი უკანასკნელის გვამს, როგორ უცქერიათ ამას ტროადის კოშკიდან პრიამი, ჰეკუბა და ანდრომახა. ჩვენ ვხედავთ პრიამს აქილესის ბანაკში: იგი დიდი მუდარის შემდეგ გამოითხოვს თავისი შვილის გვამს და მიაქვს ეს უკანასკნელი ტროიაში. მაგრამ კვადრატები კიდევ განაგრძობენ თხრობას. ამორძალი პენტისელეა იღუპება აქილესის ხელით. აქილესი შეებრძოლება ავრორას ძეს, მემნონს, და მოჰკლავს მას. ყველა ამ ეპიზოდებს „ილიადასთან“ უკვე კავშირი არ აქვთ: ისინი „ეთიოპიიდან“ მოთხრობილი.

არ უარვყოფ: ნახულმა მე პირდაპირ გამაშტერა, და მომაგონდა ვერგილის „ენეიდას“ პირველი სიმღერა, ის ადგილი, სადაც ენეა ათვალეირებს დიდონას მიერ ღუნონას სადიდებლად აგებულ ტაძარს და „უყვირს, რომ კედლებზე მთლად ჰხედავს ტროიადის ბრძოლათა სურათებს“ (ტ. 456 შემდლ.) მაგრამ, სახელდობრ რას ჰხედავს იგი? ყველაფერს, რაც კი პომპეის კრიპტოპორტიკშია, ე. ი. არა მარტო სცენებს „ილიადადან“, არამედ ბევრს ისეთს, რომელიც მას არ ეკუთვნის: მე მხედველობაში მაქვს პენტისილეს დაღუპვა და მემნონის სიკვდილი.

რით უნდა ავხსნათ ვერგილის „ენეიდასა“ და კრიპტოპორტიკის ასეთი თანხმობა? რასაკვირველია, ვერგილის გავლენით კი არა. უფრო უნდა ვიფიქროთ, რომ ვერგილი თავისს სურათს ჰხატავდა იმ ფრესკების გავლენით, რომელნიც მას არა ერთხელ უნახავს რომაულ სახლებში. მაგრამ ფრესკებით კედლების შემკობის ჩვეულება—რომაული არ არის, ისევე, როგორც თვით ფრესკულ მხატვრობას არ შეიძლება ეწოდოს რომაული ან პომპეის ხელოვნება. ეს ხელოვნება ბერძნულია. იგი აღმოცენდა საბერძნეთში, შემდეგ განვითარდა და სახე იცვალა ელინისტური ალექსანდრიის გავლენით, და, ბოლოს, ამ განვითარებული ფორმით იგი გადავიდა რომში, გავრცელდა რომის მთელს საბერძნეთში და, გზად, პომპეიშიც შეიარა. საბერძნეთის გენიამ შეჰქმნა ეს ხელოვნება, ბერძენი ოსტატები ავრცელებდნ მას. რომ ეს ოსტატები „ეთიოპიიდან“ არ იცნობდნ, ეს თავისთავად იგულისხმება. და, საზოგადოდ, ვინ იცნობდა მას უკვე ბერძნული ლიტერატურის ალექსანდრიულ პერიოდში? ორი-სამი მეცნიერი, და არა საზოგადოება. არქტინის პოემა, როგორც ასეთი, მაშინაც დავიწყებული ჰქონდათ. მაგრამ მისი ცალკე ეპიზოდები ჯერ კიდევ ცოცხლობდნ:

მხატვრობამ გადაარჩინა დავიწყებას ეს სცენები. ტრადიციით გადადიოდნენ ისინი ერთი საუკუნიდან მეორეში, ტრადიციითვე გადავიდნენ პომპეიში. ერთი სიტყვით, მხატვრებს მარაგში ჰქონდათ აუარებელი ტრადიციული საუფეტები, და ამ საუფეტებს გადმოსცემდნენ ხოლმე ისინი იმკვარადვე, როგორც ამას შერეზოდნენ შემდეგში მხატვრები, რომელნიც ქრისტიანულ ტაძრებს მხატვრობით ამკობდნენ. რაც უნდა იყოს, ჩემ მიერ აღნიშნული და „ეთიოპიდას“ მიერ ჩაგონებული სცენები ჩვენთვის დიდი ღირებულების არიან. ჯერ ერთი, რამდენადაც მე ვიცი, ასეთი რამ პომპეის მხატვრობაში აქამდ ს არ ყოფილა აღმოჩენილი, და, ვარდა ამისა, ფრესკებში მთელი ტროადის ომის ასე სრულად გადმოცემაც მეცნიერებისათვის სრულიად ახალი რამ არის და, რასაკვირველია, უნდა აღნიშნულ იქმნეს, როგორც არაჩვეულებრივი მოვლენა.

ჩვენ დავასრულეთ „ახლად გათხრილი ადგილების“ დათვალიერება. სალამო ჟამი იყო. ჩვენ დაღლილობას ვგრძნობდით. დაიღალა Della Corte-ც: 6 საათი მაინც გაატარა მან ჩვენთან, თანაც ყველაფერს დაწვრილებით გვიხსნიდა და გვიჩვენებდა. დრო იყო წასვლაზეც გვეფიქრა. გამოვემშვიდობე Della Corte-ს, გამოვემშვიდობე ჩემს ფრანგ თანამგზავრებსაც, და წამოვედი უკან, Porta Marina-ს მიმართულებით. მე მინდოდა მარტო დავრჩენილიყავი, მომეგონებინა და წესრიგში მომეყვანა ყველაფერი ნახული და გაგონილი. ტურისტები უკვე ცოტანი სჩანდნენ. ყველგან სიჩუმე იყო გამეფებული. ჩვეულებრივი ძილი თანდათან იპყრობდა ქალაქს. ჩემი ფეხის ხმა მკაფიოდ გაისმოდა ქუჩის ფილაქანზე. დღის სიციხემ იკლო. აგრილდა. ცა ნელა ჰკარგავდა თავისს მზიარულ ლურჯ ფერს. კიდევ რამდენიმე წუთი—და შებინდდება. მაგრამ აი „Porta Marina-ც“, მისი გასაღლებით ქვეითად მოსიარულეთა და ფორანებისათვის. ოდესღაც აქ სიცოცხლე სჩქეფდა, ეხლა კი სიწყნარეა, სიმარტოვე, მოწყენილობა. ვიხედები უკან, ვეთხოვები პომპეის. კიდევ ვიხილავ მას ოდესმე?

და აი, მე ისევ მატარებელში ვარ. მთელ მიდამოს სალამოს ბინდი გადაჰფარებია. ვეზუვიც ამ იისფერ ბოლში იმალება. პომპეის სიწყნარის შემდეგ პირდაპირ გაცობთ იტალიელების უდარდებლობა და ყრიაშული. ჩემს გარშემო ლაპარაკობენ, იცინიან, მღერიან. იტალიური „ჩუმად არ ჯდომის“ ჩვეულების თანახმად, მგზავრები მეც მელაპარაკებიან. რას იზამ—უნდა შენც უთხრა რამე, თუმცა არ გინდა. ველაპარაკები მათ რალაც სისულელეებზე, მაგრამ ჩემი ფიქრი ჯერ პომპეის არ მოჰშორებია. მე ისევ ჩუმად მიზიდავს ეს მკვდარი ქალაქი, ეს გრძნეული რუინები. და ვიცი—მე არასოდეს არ განვთავისუფლდები ამ ფარული ტყვეობისაგან! ვისაც ერთხელ მაინც უხილავს ჰემმარიტი სილამაზე, იგი მუდამ იწუხებს მახე, შორეულზე!

3.

პომპეის დათვალიერების შემდეგ მე გადავწყვიტე—ნეაპოლში მეტ ხანს აღარ დავრჩენილიყავი. მართალია, კარგი იყო ჰერკულანეუმის პაპირუსებზე შემუშავნა (ეს პაპირუსები Museo Nazionale-ში ინახება), მაგრამ ასეთი მუშაობა რამდენსამე თვეს წამართმევდა. მე კი ამისათვის არც დრო და არც გარემოება მიწყობდა ხელს. მე რომ ნეაპოლში დამეყოვნებინა, მაშინ რომისთვის იმდენი დრო აღარ დამრჩებოდა, რომ ბოლომდის მიმეყვანი იო ა ნ ნ ე ი ტ ა ლ ის ხელ-

ნაწერთა შესწავლის საქმე. ეს კი ნიშნავდა იმ მუშაობის შუაგზაზე მიტოვებას, რომელიც ჯერ კიდევ „მსოფლიო ომამდე“ დავიწყე. მე ავწონ-დავწონე ყველაფერი ეს და ნეაპოლიდან რომში გადავედი. მე უფრო გადაუდებელ საქმედ მიმაჩნდა იოანნე იტალის ნაწერების გამოცემა. როგორც ვიცით, ეს მე-XI საუკუნის ბიზანტიელი ფილოსოფოსი ჩენი იოვანე პეტრიწის მასწავლებლად ითვლება. ამ ფილოსოფოსის თხზულებათა პირველი ნაკვეთი მე გამოქვეყნებული მქონდა ტფილისიდან გამგზავრების წინა ხანებში. ამიტომაც მინდოდა მე—დამემზადებინა მასალა დანარჩენი ნაკვეთებისათვის, ასე ვთქვათ—უზრუნველმეყო ჩემი თავი სამერმისოდ. და აი, მე ისევ რომში ვარ, სადაც დიდი, დიდი ხანია, რაც არ ვყოფილვარ. ამ ხნის განმავლობაში „მარადი ქალაქი“ თითქმის არ გამოცვლილა. თუმცა—ის უფრო გალამაზებულია, თუ კი შეუძლია ეს მას,—მას, რომელიც ასე შემკულია სრულიად განსაკუთრებული სილამაზით. რომი ხომ ის ქალაქია, სადაც ისე, როგორც არსად სხვაგან, ჰარმონიულად შეხამებულია ანტიურობაც, საშუალო საუკუნეებიც, და ახალი დროც. ყოველი ადამიანი, ვინც კი ყურადღებით ათვალისწინებს მას, იპოვის ამ ქალაქში ყველაფერს, რაც კი ჰსურს: რომი ყველაფერზე იძლევა საჭირო პასუხს. და სწორედ შეიძლება ამიტომაც იგი ყველასათვის ძვირფასი. საჭიროა მხოლოდ ნახოთ რომი, რომ მაშინვე იგრძნოთ იქ თავი ისე, როგორც საკუთარ სახლში. თქვენ მაშინვე გეჩვენებათ, რომ ეს ქალაქი გიპყრობთ თქვენ სავსებით, რომ თქვენ დაშორდებით მას, მაგრამ შორიდანაც მისკენ მიილტვით, როგორც ტყვე, რომელსაც ტყვეობიდან განთავისუფლება არ ჰსურს. პირადად ჩემთვის რომის ძვითელ ქვა მრავალის მეტყველია. ხოლო როდესაც მე ფორუმს უახლოვდები, მე მუდამ მიპყრობს რაღაც აოაჩვეულებრივი, სიტყვით გადმოუცემელი, გრძობა რაღაც იდუმალი თრთოლვა თუ აღტაცება მოიცავს ხოლმე ჩემ სულს. ამასთანავე ერთად, გინდა უსათუოდ მოიგონო ყველაფერი ის, რაც იკი რომაული ლიტერატურიდან და ისტორიიდან, შეუფარდო ეს ნანგრევებს, გააცოცხლო, აღადგინო ნანგრევები და, ამრიგად, შორეული წარსულიდან გამოიწვიო ძველი რომის ბრწყინვალე სახე, როგორც ეს ჰორაციისა და პროპერცის ლექსებში გვეხატება. ყველაფერი ეს განვიცადე მე ეხლაც, რომთან დიდი ხნის განშორების შემდეგ! არც კი მახსოვს, რამდენჯერ დავათვალერე მე ფორუმში, მუზეუმები, რამდენჯერ დავიარე ქუჩები. რაღაც სიხარბე დამეტყო! დღეები ისე მქონდა განაწილებული, რომ არც ერთი თავისუფალი წუთი აღარ მრჩებოდა. დილის 8 საათიდან ნაშუადღევს 1 საათამდე მე ვმუშაობდი იოანნე იტალის ნაწერებზე ვატიკანის ბიბლიოთეკაში. საჩქაროდ ვისადილებდი და შემდეგ ან მუზეუმში, ან ფორუმზე, ან კიდევ სადმე სხვაგან მივდიოდი. მინდოდა—მენახა რაც შეიძლება მეტი, ამეთვისებინა რაც შეიძლება უფრო სრულად. და შემიძლია ვთქვა, რომ არც ერთი, ჩემ მიერ რომში გატარებული დღე მე არ დამიკარგავს ცუდად: ძველ რომში შეუძლებელია უსაქმურად ყოფნა! მხოლოდ საღამოობით ჩავერეოდი ხოლმე მე იტალიურ ფუსფუსში და ქრიამულში, ამ ქრელ კალეიდოსკოპში, სადაც ერთი სურათი მუდამ მეორესა სცვლის, სადაც ერთმანეთთან გადახლართულია სილამაზე და სიმანინჯე, სიბრწყინვალე და სიგლახაკე. შემდეგ მე ვიწყებდი მთელი დღის განმავლობაში გაკეთებულის დამუშავე-

ბას, მეორე დღის დილიდან კი განსაზღვრული წესრიგით ერთიმეორეს მისდევდნენ: ვატიკანი, მუზეუმები და სხ. ეხლა, როდესაც ყველაფერი ეს წარსულშია, მე განსაკუთრებულის სასოებით ვიგონებ რომში გატარებულ დღეებს. რა კარგი, რა მშვენიერი სიზმარი იყო... და—რა სწრაფად დასრულდა იგი! მაგრამ ასეთია ყველა სიზმრები: ისინი მუდამ სწრაფად ჰქრებიან!

რაც შეეხება ფორუმს, მის გათხრას ეხლაც ნელ-ნელა განაგრძობენ, მაგრამ ამ უკანასკნელი 12 წლის განმავლობაში ამ მუშაობას არავითარი არსებითი შედეგი არ მოჰყოლია. მიუხედავად ამისა, მე მაინც რამდენჯერმე დიდის ინტერესით დავათვალიერე ჩემთვის კარგად ნაცნობი ნანგრევები. როგორც ოდესღაც, მე ჩემი ყურადღება უმთავრესად მივაპყარი ვესტას ტაძარს, Atrium Vestae-ს (სახლს, სადაც ქალწული ვესტალები ცხოვრობდნენ) და Domus publica-ს, „დიდი პონტიფიკის“ სამყოფელს. ამ შენობების ნაშთები ჩემთვის ყველაზე უფრო ძვირფასია, ისევე, როგორც კასტორისა და პოლუქსის ტაძარი, თავისი სამი გადარჩენილი სვეტით. მაგრამ, ამ ნაშთთა გარდა, განა ცოტა არის ფორუმზე კიდევ ნანგრევები, რომელნიც იზიდავენ ძველი რომის მოყვარულთ, ცოტათი მაინც გაცნობილთ მის ისტორიასთან. ავიღოთ თუნდაც იმ ტაძრის ნაშთები, რომელიც ავგუსტემ ააგო აულიოს კეისრის სახელზე. მის დასავლეთ მხარეზე დარჩენილი სვეტის ფუძე უჩვენებს იმ ადგილს, სადაც დასწევს კეისრის ვვამი და სადაც წარმოსთქვა მარკ ანტონიმ თავისი შესანიშნავი სიტყვა კეისრის სიკვდილზე. ეხლანდელი რომაელები დღესაც ამკობენ ამ ადგილს გვირგვინებით და ამით თითქოს ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ დიდი დიქტატორის სახელი მათთვისაც ნიშნავს რაღაცას. მართლაც, მეტად დიდია ეს სახელი და მეტად ბრწყინვალეა მასთან დაკავშირებული ნაკვთები რომაელთა ისტორიისა. მაინცდამაინც პოეტი არ უნდა იყო კაცი, რომ ფორუმის სიმშვენიერე იგრძნო. დიდებული სანახავია მისი ღვთაებრივი ნანგრევები იტალიის ცის ლაყვარდის ქვეშ, მზის სხივებით უხვად განათებულნი. თეთრად მოსჩანან სვეტები, აქა-იქ ამართულია კედლების ნაშთები, მოღუშული გამოიყურება, თავის მარმარილოს მოსახულობას მოკლებული, კონსტანტინე დიდის ბაზილიკა. ალაგ-ალაგ ამოსულია ბალახი და მწვანე არშიად შემოვლებია ნანგრევების სითეთრეს. Sacra Via (ღვთაებრივი ქუჩა) კი მიდის წინანდებურად: იგი ხან იკარგება ბალახ ქვეშ, ხან ისევ გამოჩნდება, რომ, მძაფრი მოსახვევის შემდეგ, ნერონის დროინდელი ქვაფენილით გაატაროს მგზავრი ტიტეს ტრიუმფალური თალის ქვეშ. დიახ, ძველმა რომმა დიდი ხანია, რაც განისვენა, მაგრამ ჯერ კიდევ ისმის მისი ხმა; ეს ხმა უბრძანებს ყველას—შეისწავლონ წარსული საუკუნეების თეთრი ნისლით დაფარული სიძველენი.

მაგრამ მას შემდეგაც, რაც ფორუმს მოსცილდებით, დაათვალიერებთ პალატიუს მისი ღირსშესანიშნავი ნანგრევებით (აქ აღვნიშნავ მხოლოდ ლივიას სახლს) და ისევ ახალი რომის ქუჩებზე გამოხვალთ, ძველი რომი მაინც არ ჰშორდება მოგზაურს. იგი დროგამოშვებით იჩენს თავს ახალი ზედაფენის ქვეშედან, როგორც ძველი ფრესკა, თუმცა შეთეთრებული, მაგრამ არა იმდენად, რომ საბოლოოდ ადგილი დაუთმოს უფრო გვიანდელ მხატვრობას. მართლაც სადაც კი არ უნდა წახვიდეთ, ძველი რომის სახე ყველგან გამოსჰვივის, ხან

სვეტის, ხან ქანდაკების სახით, ხან კიდევ მთელი შენობის (შეად. დიოკლეტიანეს აფრემები) ან კედლის სახით. სწორედ ამის გამო, როგორც მე ზემოთ აღვნიშნე, მყარდება სრულიად განსაკუთრებული კავშირი ძველსა და ახალ დროთა შორის. გგონია, რომ ისინი განუყრელნი არიან და ერთიმეორეს ავსებენ: ერთგვარი დასაწყისი და დასასრული!

მაგრამ კმარა ძველ რომზე. მარტო ის კი არ მიზიდავდა მე. ასეთივე მიმზიდველი ძალა ჰქონდა ჩემთვის Bibliotheca Vaticana-საც, თავისი ხელნაწერების საუნჯით. 8 საათზე იღებოდა იგი, და მე მუდამ ვცდილობდი, რომ ამ დროსთვის მიმესწრო. მიხვალ San Pietro-მდე და იცი, რომ ეხლავე დაჰკრავს ხარი: იგი რეკავს სწორედ 8 საათზე. ხარის ხმაზე მივბრუნდები მარცხნივ; შევდივარ ალაყაფის კარებში; ვტოვებ ტაძარს მარჯვნივ და მივყვები Viale della Fondamenta; გვერდით გაუვლი პაპის გვარდიელებს, სადარაჯოზე რომ დგანან, და პირდაპირ მივხაწევ, ბოლოს, ბიბლიოთეკასაც. ვადგენ ჩემ შესასვლელ ბართს, ვაწერ ხელს, თანვე აღვნიშნავ ჩემი მოსვლის დროს (ასეთი ჩვეულება აქვთ იქ!), და მშვენიერ Chiostro-ს გავლით შევდივარ თვით ბიბლიოთეკაში. რა კარგად იგრძნობ თავს იქ კაცი! ბიბლიოთეკის პრეფექტს, padre Giovanni Mercati-ს, რომელსაც მე ახალგაზრდობიდანვე ვიცნობ, ჯერ კიდევ არ დავვიწყებებ ვარ, თუმცა ჩვენ ერთმანეთის დიდი ხნის უნახავნი ვიყავით. ის თითქმის არ გამოცვლილა: მხოლოდ მოხუცებულია, ჩემსავით. იგი ისეთივე საყვარელი, ალერსიანი და გულთბილი, ისეთივე მოქმედი და ენერგიული კაცია. მან იშვიათი სტუმართმოყვარეობით მიმიღო მე. ყველაფერი ჩემს განკარგულებაშია. დამრჩენია მხოლოდ ერთი რამ: ავიღო ბერძნული ხელნაწერები და მივჰყო ხელი მუშაობას. და, აი, მე ისევ ნაცნობ გარემოში ვარ. მე წინ მიდევს იოანე იტალიის დიდი ხნის ნანატრი ხელნაწერები. გადმოვწერ ახალ ტექსტებს, ვადარებ ძველებს დედანთან. მუშაობა კარგად და სწრაფად მიიწევს წინ. წლებს ვერ დაუსუსტებიათ მხედველობა, ვერ შეუსუსტებიათ საძნელო ტექსტების გარჩევის წინანდელი უნარი. ხოლო თუ რაიმე სიძნელე მხვდება წინ, Mercati მუდამ მომეშველება ხოლმე: ტყუილად კი არ გაატარა მან ხელნაწერთა შორის მთელი თავისი სიცოცხლე. ასე, დღითი-დღე, ვმუშაობდი მე ვატიკანში და ასე თანდათანობით გადავწერე, შევადარე, დაახლოვებით დასაბეჭდად შევამზადე იოანე იტალიის ყველა, ჩემთვის ჯერ-ჯერობით საჭირო, თხზულებები. მაგრამ მე მინდოდა გავცნობოდი ქართულ ხელნაწერებსაც და, საზოგადოდ, გამეგო — არის თუ არა ვატიკანში კიდევ სხვა რაიმე ძველნაბეჭდი წიგნები. თქმა და შესრულება ერთი იყო. მე მომიტანეს ყველაფერი, რაც კი იყო ქართული, და მე შევუდექი ამ, ჩემთვის ახალი, მასალების გარჩევას.

არ დავფარავ: ასეთი მუშაობა ჩემთვის გაცილებით უფრო ძნელი იყო, ვიდრე იოანე იტალიის შრომებზე მუშაობა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ მე საკმარისად არ ვიცოდი ქართული ენა და არც ისე ვიყავი გაცნობილი ქართული ხელნაწერების დამწერლობას. მაგრამ მე მაინც ყველაფერი გავაკეთე, რაც კი შემეძლო, თუმცა უნდა ითქვას, რომ არც ხელნაწერებს და არც წიგნებს ჩემი იმედები არ გაუნართლებიათ. A priori შეიძლებოდა ეფიქრნა კაცს, რომ იმ სა-

კმაოდ მკიდრო ურთიერთობის გამო, რომელიც საქართველოსა და ვატიკანს შორის არსებობდა (საკმარისია მოვიგონოთ ირბახი resp. ირუბაქიძე), ვატიკანის ბიბლიოთეკაში საკმაოდ უნდა დარჩენილიყო ქართული ლიტერატურის ძეგლები. ნამდვილად კი არაფერი ამის მსგავსი არ აღმოჩენილა!

მართლაც, რა ვიპოვე მე იმ წიგნთა და ხელნაწერებს შორის, რომელნიც მე მომიტანეს? ვიტყვი ჯერ წიგნებზე. მათი რიცხვი მეტად მცირეა, სულ 12, ამასთანავე ისინი მ-XVIII საუკ. დასასრულს ან მე-XIX ს. დასაწყისს ეკუთვნიან და ჩვენთვის არავითარ ინტერესს არ წარმოადგენენ. საინტერესოა მხოლოდ ორი მათგანი, რომელიც მე-XVII ს. ეკუთვნის. ერთია ქართული ენის გრამატიკა, 1643 წ. ფრანცისკო მაჯის (Maggi) მიერ შედგენილი, მეორე არის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი, რომლის ავტორი სტეფანე პაოლინია (Pa lini). ორივე წიგნი გამოცემულია რომში, პაპი ურბანუს VIII ბრძანებით, და მიძღვნილია პაპისადმი. რაც შეეხება პირველ წიგნს, მას ასე თუ ისე იცნობენ, ასე რომ მაზე მე არ შეეჩერდები. მეორე კი, მისი ბიბლიოგრაფიული სიიშვიათის გამო, უფრო დაწვრილებითი განხილვის ღირსია. მისი სრული სათაური შექდგია: „Dittionario giorgiano e italiano, composto da Stephano Pa lini con l'aiuto del M. P. D. Niceforo Irbachi, Giorgiano, Monaco di S. Basilio. Ad uso de' Missionarii della Sagra Congregatione de Propaganda Fide. In Roma. Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. Fide. MDCCXXIX Con Licenza de' Superiori“. წიგნი იწყება ანბანით, რომელიც ასეა დალაგებული:

Fig.	Nome	Potestà
ა	ან An	a
ბ	ბან Ban	b და სხ.
მე-3 გვერდიდან	ლექსიკონი იწყება. მისი პირველი სიტყვა არის:	
აბანო	abano	Bagno.
ლექსიკონი გრძელდება 126 გვერდამდე, სადაც იგი თავდება, ასე:	ჯურჯელი	giurgéli Vaso.

გვ. 127-128 უკავიათ რიცხვითს სახელებს, მათ მისდევს „Tavola delle voci Italiane corrispondenti à vocaboli Giorgiani“. ამ წიგნში ყურადღების ღირსია ორი კერძო გარემოება: 1) გამოცემის წელი, 2) წინასიტყვაობა. როგორც სათაურიდან ჩანს, ლექსიკონი გამოცემულია 1629 წელს და მაშასადამე, უნდა ჩაითვალოს ერთ-ერთ უძველეს და, შეიძლება, ყველაზე უფრო ძველ ნაბეჭდ ქართულ წიგნად. საინტერესოა წინასიტყვაობაც, იტალიურ ენაზე დაწერილი, რომელშიც აღნიშნულია წიგნის გამოსვლის მიზეზი და მიზანი. წინასიტყვაობაში ნათქვამია, რომ თეიმურაზ მეფეს გაუგზავნია რომის პაპისთვის სიგელი ქართულ ენაზე. ეს სიგელი რომში ირბახს მიუტანია. რადგან პაპის კარისკაცთა შორის ქართულის მცოდნე არავინ აღმოჩენილა, ამიტომ სიგელი თვით ირბახს გადაუთარგმნია. ამის შემდეგ ჩამოუსხამთ ქართული შრიფტი და გადაუწყვეტიათ— დაებეჭდათ ამ შრიფტით ქართული ანბანი, რამდენიმე ლ. აკვის თანდართვით, და ხსენებული ლექსიკონი. ეს უკანასკნელი შეუდგენია სტეფანე პაოლინის, რომელიც, ეტყობა, ეკუთვნობდა იმ მი-

სიონერთა რიცხვს, რომელთაც საქართველოში ყოფნის დროს ცოტათი უნდა შეესწავლათ ქართული ენა. უმთავრესი დახმარება პაოლინისათვის ირბახს აღმოუჩენია. ამრიგად, ლექსიკონი უნდა ჩაითვალოს პირველ, ქართული შრიფტით ქართულ ენაზე დაბეჭდილ, წიგნად. ეს ნათლად ჩანს ავტორის წინასიტყვაობიდანაც, სადაც, სხვათა შორის, ნათქვამია, რომ, რადგანაც ლექსიკონი პირველი დაბეჭდილი წიგნია ქართულ ენაზე, ამიტომ მის სასათაურო გვერდზე აღნიშნულ უნდა იქმნეს პაპი ურბანოს სახელით. რომ ლექსიკონი დიდად გავრცელებული უნდა ყოფილიყო, ეს იმით მტკიცდება, რომ ის გადაბეჭდილი ყოფილა არა ერთხელ (ერთი ამ გადმონაბეჭტთაგანი დაცულია ვატიკანში). მისი დამატება კი ფრანცისკო მაჯის გრამატიკა არის. ასეთია ვატიკანში დაცული ქართული წიგნები.

გადავდივარ ეხლა ხელნაწერებზე. მეტი წილი ხელნაწერებისა, რომელთა რიცხვი 15-ს არ აღემატება. წინად Museo Borgia-ის ეკუთვნოდა და შეწირული ყოფილა ვინმე ზლაკოვის მიერ. ჩვენ არ ვიცით, ვინ იყო ეს უკანასკნელი. ოლონდ ყველა ხელნაწერებზე მიწერილია, რომ ესა და ეს ხელნაწერი შემოწირულია მუზეუმისთვის „dal Sacerd. D. Giov. Antonio Slakov. alumno di questo Collegio Urbano“-ო. ეს, ზლაკოვის მიერ ნაჩუქარი, ხელნაწერები მეტწილად კათოლიკური შინაარსისაა, რაც შემდეგი მაგალითებით მტკიცდება: 1) Cod. Giorg. Mus. Borg. 13, a. 1759, ff. 267: აბაჰაჰა: გულისა მარამისა I, 2) Cod. Giorg. Mus. Borg. 15, a. 1764, ff. 129: მთა ნელა გუღი, 3) Cod. Giorg. Mus. Borg. 14, s. XVIII, ff. 192: დასუჰიქიქიქი ქაჩაი. თავისთავად ცხადია, რომ ამ ხელნაწერებს ჩვენთვის მნიშვნელობა არა აქვთ. მაგრამ არის აგრეთვე სხვა ხელნაწერებიც, ზოგი ზლაკოვისეული, ზოგიც — არ ვიცით, საიდან შემოსული (ეს უკანასკნელები აღნიშნულია პირდაპირ „codd. Iberici“), რომელთაც, ჩემის აზრით, ერთგვარი მნიშვნელობა აქვთ. ამის გამო მე გადავიღე მათი ფოტოგრაფიები. ასეთი ხელნაწერი მე ოთხი გამოვარჩიე. მათ შორის ყველაზე უფრო საგულისხმოდ მიმაჩნია ორი, ორივე ეტრატზე დაწერილი, და ამასთანავე საკმაოდ ძველი: ისინი მე-XIII-XIV საუკუნეზე უგვიანეს ხანას არ ეკუთვნიან; ერთი მათგანი დაწერილია ასომთავრული ხუცურით, მეორე კი — ნუსხახუცურით. პირველი ხელნაწერი (cod. Iberic. 1, ff. 305) წარმოადგენს „ოთხთავს“, რომელიც შემკულია მშვენიერი ასოკაზმულობით. ხელნაწერის დამწერლობა ასეთია: თვითეული სახარების ყოველი პირველი ფურცელი დაწერილია ასომთავრულით, ხოლო დანარჩენი ფურცლები — ნუსხურით. რაც შეეხება მეორე ხელნაწერს (cod. Giorg. Mus. Borg. 4), იგი არის „წმიდა მამათა ნაწერების“ კრებული, რომლის მნიშვნელობის გამოჩვენება, ფოტოგრაფიის მიხედვით, სპეციალისტებისთვის მიმინდვია. დასასრულ, მესამე ხელნაწერი (cod. Mus. Borg. Giorg. 1), რომელიც ქალაღზეა დაწერილი, წარმოადგენს ვახუშტის „საქართველოს ისტორიას“.

როგორც ჩემი ნათქვამიდან ჩანს, ხელნაწერები, რომლებიც მე ხელში ჩამივარდა, მაინცდამაინც არც ისეოს ღირებულებას წარმოადგენენ, ნამეტნავად ჩვენი უნივერსიტეტის მუზეუმში დაცულ ხელნაწერებთან შედარებით. ცოტა იმედგაცრუებული, მე შევეცადე — როგორმე Propaganda Fide-ში შევსულიყავი,

მაგრამ იქ მე არ შემიშვეს, ასე რომ მე ძალაუნებურად დავკმაყოფილდი იმით, რაც ვატიკანში აღმოვაჩინე. ვერსად აღმოვაჩინე მე აგრეთვე დედანი თე ი მ უ რ ა ზ მ ე ფ ის ი მ სიგელისა, რომელმაც გამოიწვია Paolini-ს ლექსიკონის შედგენა: დედანი დაკარგული უნდა იყოს, დარჩენილია მხოლოდ მისი იტალიური თარგმანი, მაგრამ ეს უკანასკნელი მე არ მაინტერესებდა, მით უმეტეს, რომ იგი მოყვანილი აქვს ტ ა მ ა რ ა ტ ის (თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ს ა თ ა ვ ის ს „საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში“ში.

ამრიგად, რამდენადაც ნაყოფიერი იყო ჩემი მუშაობა ი ო ა ნ ნ ე ი ტ ა ლ ის ხელნაწერებზე, იმდენადვე ღარიბი აღმოჩნდა თავისი შედეგებით ჩემი ცდა —მეპოვნა ძვირფასი ქართული ძეგლები: ასეთები ვატიკანში არ მოიპოვება!

მაგრამ თუ ჩემთვის რომში მთავარი მიმზიდველობა, სხვა ადგილებთან ერთად, ჰქონდა და აქვს ვატიკანს, თავისი საუცხოო ბიბლიოთეკით,—არის კიდევ რომის მახლობლად ერთი ადგილი, რომელთანაც დაკავშირებული არიან ჩემი საუკეთესო მოგონებანი და სადაც მე ოდესღაც ბევრი მიმუშავნია; ეს იყო მაშინ, როდესაც მე ჩემს სამაგისტრო დისერტაციას ვწერდი. ეს ადგილი არის სახელგანთქმული მონასტერი Grotta Ferrata, დაარსებული მე-X საუკ. ნახევარში წმ. ნილოს უმცროსის მიერ. საუკუნეთა განმავლობაში იგი დიდ როლს თამაშობდა სხვა ბასილიანთ მონასტერთა შორის, როგორც ბერძნული საეკლესიო განათლების ერთი უუმნიშვნელოვანესი ცენტრთაგანი. მისი სწავლული ბერები, —მეტნაწილად სიცილიელი ბერძნები, —მისი ბერძნული ხელნაწერების, იშვიათად შერჩეული კოლექცია, დასასრულ, მონასტერთან დაკავშირებული ხსოვნა იმისა, რომ აქ განვითარდა და ჰყვოდა განსხვავებული ბერძნული სტენოგრაფიული სისტემა, რომელსაც საფუძველი წმ. ნილოსმა ჩაუყარა, —ყველაფერი ეს შარავანდედით ჰმოსავს მონასტერს, რომელსაც ყოველი იტალიელი იცნობს. მაგრამ რა საჭიროა ამის მტკიცება? ჯერ კიდევ სულ ცოტა ხნის წინათ სახელი ჰქონდა გავარდნილი მონასტერს ისეთი თავისი წარმომადგენლების მოღვაწეობის წყალობით, როგორიც იყვნენ აწ განსვენებულნი მამა ანტონი როკკი და მ. სოფრონი გასსიზი, რომელთა მეგობრობითაც მე შემიძლია ვიამაყო. მაგრამ ისინი ამ ქვეყნად უკვე აღარ არიან! ჩემ ძველ მეგობართაგან ცოცხალია მხოლოდ ერთი —მ. ბასილნორჩია, სახელოვანი ტრიუმვირატის უკანასკნელი წევრი. ეცემა მონასტერი. ჰშორდება მას მეცნიერების სული. თითქმის აღარავინ არ მუშაობს მის უმდიდრეს ბიბლიოთეკაში. მაგრამ, მას დღევანდლამდე მაინც შერჩენია რაღაც სიდიადე. ეს იმის საწინდარია, რომ მონასტერი მომავალში კიდევ აყვავდება, როდესაც წასულების ალაგს ახალგაზრდა თაობა დაიჭერს: Grotta Ferrata-ში არის სკოლა, და მოწაფეთა შორის მოიძებნება რამდენიმე, რომელნიც იმედს იძლევიან. ჯერჯერობით კი მონასტერი ისვენებს თავისი წარსული მუშაობისაგან და ფხიზლად უდარაჯებს თავის საუნჯეს, მისი ბერების შიერ შეკრებილსა და შექმნილს. იქით, Grotta Ferrata-სკენ მიილტვოდა ჩემი ფიქრი: მე მეგონა, რომ ჩემი მოგზაურობა იტალიაში სრული არ იქნებოდა, თუ-კი მე არ ვესტუმრებოდი იქაურ ჩემს მეგობრებს და ნილოსის ხელნაწერებს ერთხელ კიდევ არ ვიხილავდი.

ერთ კვირა დღეს ელექტრონის ტრამვაიმ სწრაფად მიმიყვანა მე Bivio-მდე, რომელიც უკანასკნელი საღგურია Frascati-მდე, საიდანაც ახლოა მონასტერი. მე გავიარე ჩემთვის ნაცნობი გზით მშვენიერ წაბლის ხეივანში და რაღაც 20 წუთში Grotta Ferrata-ს მივახწიე. გარედან მონასტერი ნამდვილს საშუალო საუკუნეების ციხედარბაზს მოგაგონებთ. ლამაზად არის ცად აზიდული მისი ბუმბერაზი კედლები და კოშკები, ღრმა თხრილით გარშემოვლებული. თხრილზე გადებულია ქვის ხიდი; ამ უკანასკნელს კაცი მიჰყავს ალაყაფის კარებად, რომელიც სალამომდის სულ ღიაა, და რომლის საშუალებითაც თქვენ ვრცელ და კარგად მოკარუწლულ ეზოში შედიხართ. ამ ეზოს მარცხენა მხრიდან მონასტრის ერთ ერთი შენობის კედელი უცქერის. კედელს დატანებული აქვს ალაყაფის კარები. ამ კარებით კაცი პატარა ლამაზ ეზოში შედის. ეზოს შემოვლებული აქვს აჭურული კოლონადა. ხოლო თვით ეზოს შუაგულში შადრევანია; შადრევანის გარშემო—ყვავილები. კოლონადას სხვადასხვა სადგომთა კარები უცქერის. ერთი ამ კარის საშუალებით კაცი გრძელ კორიდორში შედის: თქვენ უკვე მონასტერში ხართ. მაგრამ, რადგან კვირა დღე იყო და ეკლესიაში წირვა იდგა, მე სხვანაირად მოვიქეცი. გავიარე ეზო და შევედი საყდარში, სადაც შეკრებილი იყვნენ ყველა ბერები; მოვისმინე წირვა ბერძნულ ენაზე (Grotta Ferrata-ში წირვა ბერძნულ ენაზე სწარმოებს) და წირვის შემდეგ პირდაპირ ჩემი ძველი მეგობრების წრეში მოვხვდი. როდესაც მათ საღი და უვნებელი დამინახეს, მათს გაოცებას საზღვარი არა ჰქონდა: 12 წელიწადი იყო გასული მას შემდეგ, რაც ჩვენ ერთმანეთს დავშორდით! გულს რაღაც სიხარული მოეფინა; მხოლოდ ერთი რამ იყო დასანანი: გვაკლდა სოფრონ გასსიზი, რომელიც ერთი წლის წინათ გარდაცვლილიყო. მწუხარებით მამცნეს ბერებმა ეს ამბავი, და სევდის ღრუბელმა დაგვფარა ჩვენ ყველანი: სამუდამოდ მოშორდა ამ ქვეყანას საუცხოო ადამიანი და დიდი მეცნიერი, რაც აუნაზღაურებელი დანაკლისია Grotta Ferrata-სთვის! მე დიდხანს ვერ შევკრიგებოდი ამ სამწუხარო ამბავს. სულ მეგონა: აი აგერ გამოჩნდება მ. სოფრონი, მუდამ მხიარული, როგორც მე ის წინათ მინახავს, და მე ისევ ჩამოვუგდებ მას საუბარს ბერძნულ ჰიმნოგრაფიაზე, ნილოსზე, ხელნაწერებზე და მთელ რიგ ჩემთვის და მისთვის საინტერესო სამეცნიერო საკითხებზე. ჩემ განცდებს მ. ბასილ ნორჩიაც იზიარებდა. დიდხანს მღუშარენი დავდიოდით ჩვენ ორნივე მონასტრის კორიდორებში, და ჯერ უფრო თვალებით ვსაუბრობდით, ვიდრე სიტყვებით. შემდეგ კი დაიწყო ერთმანეთის გამოკითხვა, ჩამოვადღეთ საუბარი სხვადასხვა საკითხებზე. განუწყვეტლივ გრძელდებოდა საუბარი: სალაპარაკო ხომ ბევრი გვქონდა! მთელი დღე გავატარე Grotta Ferrata-ში, და შემდეგაც არა ერთხელ ვესტუმრე მას ჩემი მეგობრების სანახავად და ბიბლიოთეკაში სამეცადინოდ. თვით მონასტერიც, ისიც, რაც მონასტერშია მოთავსებული, და აგრეთვე მისი მიდამოებიც,—ყველაფერი ეს ერთ მთლიან სიმშვენიერეს წარმოადგენს და ადამიანს იშვიათ სულიერ კმაყოფილებას აგრძნობინებს. ავილოთ თუნდაც მონასტრის საყდარი. ეს უკანასკნელი დაარსებულია მე-XI ს-ში, გადაკეთებულია მე-XV ს-ში, ხოლო 1754 წ. მის გარეგნობას დიდი ზიანი მიაყენა კარდინალმა Guadagni-მ, რომელმაც მისი მე-XII საუკუნის დროინდელი ფრესკები barocco-ს სტილის

სტუკის ორნამენტებით შეაცვლევინა. მიუხედავად ამისა, ეკლესია, რომელსაც ბაზილიკის ფორმა აქვს, ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებს. კარგია მისი მარმარილოს სვეტები; მშვენიერია მე-XII ს. დათარიღებული კედარის კარი ნართექსში, შიგ ამოჭრილი რელიეფური გამოსახულებებით შემკული; ლამაზია მე-XI ს. მოზაიკა, რომელზედაც გამოსახულია მაცხოვარი, ღვთისმშობელი და იოანე ნათლისმცემელი. ყველაფერი ეს არის ძველი დიდების ნაშთი, რომელიც რაღაც სასწაულით გადარჩენილა საყდრის ბარბაროსული მოდერნიზაციისა და განახლების დროს! პირადად მე ძალიან მომწონს Domenichino-ს ნახატებიც, ეკლესიის ხელმარჯვნივ Cappelle Farnesiana-ში მოთავსებული: მათში გადმოცემულია სხვადასხვა მომენტები წმ. ნილოსის ცხოვრებიდან; ამ მხატვრობათა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ერთი, — წმ. ნილოსი ჯვარცმის წინაშე მუხლმოდრეკილი. დიდებულად არის გადმოცემული მხატვრის მიერ ღრმა ლოცვაში მყოფ წმინდანის ფიგურა და აგრეთვე მის გარშემო მდებარე იტალიური პეიზაჟი.

მხატვრობის ფერთა სიახლეს დღესაც განცვიფრებაში მოჰყავს ადამიანი. ხოლო, როდესაც მონასტრიდან გამოდინართ, თქვენს წინაშე გადაიშლება თვალწარმტაცი ბუნების სურათები. ჩაფიქრებულან ალბას მთების მწვერვალები. მთების ძირში გაშლილია ლამაზი ველები, მინდვრები და ვენახები, შორს მოსჩანს Marino, ხოლო ყველაფერს ამას ლურჯ გუმბათად გადაჰკვრია იტალიის შეუდარებელი ცა, თავისი მარადიული ღიმილით.

მაგრამ დროა — ბიბლიოთეკასაც ვეწვიოთ. იქ რაღაც ნათელი სიჩუმეა. ყველგან დგანან ძალაღიკარადები, სადაც ხელნაწერები ინახება. მერე, რა ძვირფასს განძს შეიცავენ ეს კარადები! აი თვით ნილოსის ხელით შესრულებული სახელგანთქმული ხელნაწერები, და აგრეთვე კოდექსები, Grotta Ferrata-ს მეორე წინამძღვრის მიერ დაწერილი. ჩვენთვის, პალეოგრაფებისათვის, მათ ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვთ! და განა მართო მათ? აი ცნობილი პალიმფსესტი, რომელიც შეიცავს სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ნაწყვეტებს. რომელი მეცნიერი არ იცნობს მას? ან ქრისტეფორე პატრიცის ხელნაწერი ლექსები? ან კიდევ კოდექსი, რომელიც იძლევა ყველაზე უფრო სრულ ვერსიას ბიზანტიური პოემის „დიგენის აკრიტა“-სას? ან-და ნაწყვეტები გიორგი მალალას ქრონიკიდან? ყველაფერი ეს ხომ ისეთი ძეგლებია, რომ მათ შესახებ გულგრილად ლაპარაკი შეუძლებელია! არა ერთი და ორი საათი გავატარე მე ამ უკანასკნელად გროტა-ფერატას ბიბლიოთეკაში; იგი წინანდებურად სრულს ჩემ განკარგულებაში იყო. მე გადავათვალიერე ყველა ხელნაწერი, ამოვიწერე საჭირო ადგილები, ქალაღზე გადავიტანე ჩემი წინასწარი შენიშვნები; ამის შედეგი კი იყო ის, რომ მე დამებადა გეგმა — უახლოეს მომავალში შევდგომოდი ნილოსის მიერ შემოღებული სტენოგრაფიული სისტემის ხელახალს შესწავლას. ის, რაც წინათ მქონდა გაკეთებული ამ დარგში, მე უკვე აღარ მაკმაყოფილებს. ჩნდება ახალი პერსპექტივები: ჩემი წინანდელი, სიჭაბუკის დროინდელი მუშაობა გამოდგება მხოლოდ საძირკვლად, — შეიძლება საკითხის უფრო ფართოდ დაყენება და უფრო ყოველმხრივ გაშუქება, ვიდრე მე, ეს წინათ მქონდა განხილული.

მრავალი კარგი განცდა მახსოვს Grotta Ferrata-დან. სხვა განცდებთან ერთად ისინი ჩემთვის წარმოადგენენ რალაც დაუფიწყარს რასმე, რადგან მათ დამიბრუნეს სიცოცხლის სისრუოე, განმიახლეს გონება, მომიმატეს ცოდნა. მხოლოდ ერთი რამ დამრჩა საწყენად. იმ ხნის განმავლობაში, რაც მე მონასტერში აღარ ვყოფილვარ, საშინლად გამოცვლილა მისი მიდამოები. გზა, რომლითაც მე ოდესღაც დავდიოდი, ერთს მთლიან ბაღს წარმოადგენდა იმ შორეულ დროში. მე ისევ კარგად მახსოვს დიდი ჩრდილნარიანი ტყე, რომელიც Frascati-საკენ მიდიოდა. ეხლა იგი სრულებით გამქრალა: ტყე სულ გაუჩენიათ; დარჩენილია მხოლოდ ჩემთვის კარგად ნაცნობი და ძვირფასი პატარა ტყვრი. ყველგან დაშენებულია ვილლები, გაშენებულია ვენახები; აღარ არის წინანდელი მღუმარება; ყველგან შექრილან ადამიანები,—ერთი სიტყვით, ბუნება დამონებულია. მარტო მონასტერი მაგონებს მე წარსულს. შეუდრეკელად სდგას იგი, წინანდებული დიდების შარავანდელით მოსილი, წინანდებული სიმშენიერით მოსილი. და როდესაც მე მონასტერს გამოვეთხოვე, უკანასკნელი, რაც მე ტრამვაიდან დავინახე, იყო მისი კოშკები, მისი აჭურული სამრეკლო: მკაფიოდ მოსჩანდნ ისინი საღამოს ჰაერში და განსაკუთრებულის ელვარებით ანათებდა მათ ჩამავალი მზის სხივები. ამის შემდეგ კი დაიწყო ისევ Campagna Romana, მისი მხატვრული ნანგრევებით, დაუსრულებელი აკვედუკებით, მკუდრო მინდვრებით, და ასეთი სურათები გრძელდებოდა თვით რომამდე. რომი კი შემხვდა მისთვის დამახასიათებელი ყრიამულით, მხიარული ფუსფუსითა და ჩოჩქოლით, ხალხით გატენილი „cafès“-ებითა და თავისი ხმაური ქუჩებით.

რომზე მე მეტს არაფერს ვიტყვი: საკმარისად ვილაპარაკე, თუ რა ვნახე მე იქ, რა გავაკეთე და რა განვიცადე. მართალია მე არაფერი მითქვამს მუზეუმების შესახებ. მაგრამ მათზე ლაპარაკი ძნელია. საკმარისია დაიწყო მათზე საუბარი, რომ იგი დაუსრულებლად გაგრძელდეს, ან-და გადახვიდე „გზის მაჩვენებლის“ ტონზე. ამ უკანასკნელებს მნიშვნელობა აქვთ მხოლოდ მაშინ, როდესაც მუზეუმებში დადიხართ, მუზეუმების გარეშე კი მათი კითხვა და მოსმენა ძალიან მოსაწყენია!

ვიტყვი მხოლოდ, რომ, რაც უფრო ახლოვდებოდა ჩემი გამგზავრების დრო, მით უფრო მიმძიძდა ყოფნა. უკანასკნელი დღეები მე სულ რომის ქუჩებზე სიარულში გავატარე. მინდოდა, რაც შეიძლება უფრო სრულად აღბეჭდილიყო ჩემს ხსოვნაში „მარადი ქალაქის“ სახე. რა ვუყოთ მერე,—ვეფიქრობდი მე,—რომ თავდება უცხო სიზმარი, ხომ უნდა შევინახო მის მიერ მოხდენილი შთაბეჭდილება მაინც, დაწვრილებით დავიმახსოვრო იგი! და მგონია, რომ მე შევძელი ეს. რომი ეხლაც თვალწინ მიდგია. მაგრამ როგორი ტკივილი იგრძნო ჩემმა გულმა როდესაც მატარებელი დაიძრა, როდესაც მან გაგვაქროლა ქალაქის გარეუბნებით და როდესაც რომი საბოლოოდ მიმეფარა თვალთაგან. მაგრამ დიდი ხნით კი? იმედი მაქვს, რომ არა: უფრო ადვილია გაკაფული გზით მგზავრობა, ვიდრე უვალი გზით სიარული!

4.

უფრო და უფრო შორს მიმაქროლებდა რომისგან მატარებელი. გავიარეთ ფირენცე (ფლორენცია), ბოლონა, ვერონა. მე საკმარისად ვიცნობ ყველა ამ ქალაქებს. ოდესღაც ბევრი ბედნიერი, კარგი დღე გამიტარებია მე იქ, მათ საუნჯეთა შესწავლის დროს. ინდოდა ესლაც შევჩერებულიყავი ამ ქალაქებში, დავმტკბარიყავ მათი ძეგლების ხილვით, ვსტუმრებოდი მათს გრილ ბიბლიოთეკებს. მაგრამ ეს წყეული ფულის საკითხი მიშლიდა ხელს: ის იყო, რომ ბევრჯერ სხვაგანაც თავისს veto-ს ადებდა ჩემ გეგმებს. და, რაც ყველაზე უფრო მწყინდა,—მუდამ უნდა დავმორჩილებულიყავი! მე კი, ფლორენციას რომ თავი დავანებოთ, განსაკუთრებით ვერონა მიზიდავდა. მახსოვს: როდესაც მატარებელი მას მიუახლოვდა, ნათელი, წყნარი ღამე იყო. ჰაერი სურნელებით ჰფშვინავდა. შორს, ჩიულებისამებრ, მოუსვენარი Adiggio ხმაურობდა. და მე ძალიან მომინდა—მიმეტოვებინა მატარებელი, გავჰყოლოდი ვერონას წყნარ ქუჩებს, გამეტარებინა ამ ქალაქში რამდენიმე დღე. მაგრამ ამას წინააღმდეგა გონება; სანამ მე ვყოყმანებდი, გაისმა მკვეთრი ხმა: „Partenza“, დაიწყეს ვაგონებში კარების მიხურვა, და მე ძალაუნებურად ისევ ჩემ კუბეში ამოვყავი თავი. მატარებელმა განაგრძო გზა და გამაქანა ბრენნეროს მიმართულებით. აქ მე გამოვვითხოვე იტალიას.

შემდეგ გავლილი გზიდან ჩემთვის საინტერესო იყო მხოლოდ ტიროლი, სადაც არა ერთხელ ვყოფილვარ და საკმაოდ დიდხანსაც მიცხოვრია ინსბრუკში. საზოგადოდ, მთელი ეს გადასავალი იტალიიდან ტიროლამდე მეტად ლამაზია. მომცინარე იტალიის შემდეგ თქვენ ერთბაშად შედიხართ მთის დიდებულს, ალაგ-ალაგ საშიშარ სამეფოში. აქ უკვე სხვა ჰაერია, სხვა ხალხი და ზნეჩვეულებანი. სადგურებზე ბავშები Edelweiss-ის თაიგულებს ჰყიდიან. მამაკაცები ტიროლის დამახასიათებელ ტანსაცმელში გამოწყობილნი, დინჯად ეწევიან ჩიბუხს. ქალები, დანაღვლიანებული სახეებით, ჰყიდიან ყოველგვარ საქმელებს. და ყველა ისინი ისეთი წესრიგიანი, სუფთა ხალხია, თავკარიან იტალიელებს კი არა ჰგვანან! განსაკუთრებით ჩამრჩა ხსოვნაში ერთი პატარა ლამაზი გოგონა, მაგრად დაწული დალალებით და სუფთა, თუმცა ღარიბული კაბით. პატარა გოგო მთის ყვავილების თაიგულებს ჰყიდდა. მის სახეზე ისეთი სერიოზულობა და ნაღვლიანობა იყო გამოხატული, რომ მე და ჩემმა მეზობლებმა მივაქციეთ მას ყურადღება და გადავწყვიტეთ—გვესიამოვნებინა მისთვის და ყველა მისი თაიგულები გვეყიდნა. დავუძახეთ მას, დავიწყეთ ყვავილების ამორჩევა, ვკითხეთ, თუ რა ღირდა ყვავალები. „Wie die Herrschaften wollen“, აულუბრყვილოდ გვიპასუხა მან. და ისე მოხდენილად იყო ეს წარმოთქმული, რომ ჩვენ დიმილი ვერ შევიაკვეთ, უხვად დავასაჩუქრეთ გოგონა და კმაყოფილებით ვუმზერდით, როგორ გარბოდა ხტუნვით იგი, ბედნიერი, და თან რომელღაც ტიროლურ სიმღერას ღიღინებდა...

ესტონეთის, ლატვიისა და ლიტვის საზღვრებისგან განსხვავებით, იტალიის, ავსტრიისა და გერმანიის საზღვრები მგზავრებს არავითარ უსიამოვნებას არ აყენებენ. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი მატარებლის მიმართ ყველა საბაჟოებს

მეტისმეტად ზრდილობიანად ეჭირათ თავი: თითქმის არასოდეს არ გვიხდებოდა ბარგის გახსნა, ისედაც გვიჯერებდნენ! ასე მშვიდობით ვიმგზავრე მე მჯუნქენამდე, იქ ბერლინის მატარებელში გადავჯექი და მეორე დღეს დილით უკვე ბერლინში ვიყავი.

ბერლინი რალაც მოლუშული დამხვდა. იტალიის მზეს შეჩვეულმა, მე დავინახე ნაცრისფერი ცა. მაგრამ ამასაც როგორმე შეურთებოდა ადამიანი,—ცივი კოკისპირული წვიმა რომ არ ყოფილიყო. გარშემო ყველაფერი დაღვრემილად გამოიყურებოდა. წვიმა გაგრძელდა ორი დღე. ამ ხნის განმავლობაში მე თითქმის არ გამოვსულვარ ჩემი ოთახიდან და წესრიგში მოვიყვანე ჩემ მიერ იტალიაში შეკრებილი მასალები. შემდეგ კი გამოანათა მზემაც, მაგრამ ეს უკვე სამხრეთის მზე აღარ იყო, და ცასაც აკლდა ის თბილი სილურჯე, როგორც იტალიაში მინახავს. სამაგიეროდ, ბერლინსაც აქვს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი სიმშვენიერე. მე მიყვარს ბერლინის სიღინჯე და საქმიანობა. აქ ყველამ იცის, რა უნდა გააკეთოს და რას აკეთებს. ბერლინელებს ყოველთვის აქვთ გარკვეული მიზანი. ისინი არ მისცურავენ „უსაჭეოდ და უაფროდ“, როგორც იტალიელები. გერმანელისთვის პირველი ადგილი აზრს უკავია, ხოლო იტალიელისთვის—გრძნობას. ამისგან არის მჭიდროდ დამოკიდებული ყველაფერი დანარჩენიც. ამიტომაც არის, რომ ბერლინში ადამიანი თავისთავად სწორდება, ებმები მუშაობაში, უკუაგდებ ქართველურ უზრუნველობას და ნერვიულად ჰკიდებ ხელს საქმეს, არ გინდა დაჰკარგო არც ერთი წუთი. ასე მემართებოდა მე წინათ, როდესაც მე ჯერ კიდევ ვსწავლობდი ბერლინში, ასევე მოხდა ეხლაც. მე ბევრი რამ უნდა გამეკეთებინა, დრო და ფული კი ცოტა იყო. ძალაუნებურად უნდა აჩქარებულვყოფიყავი. მაგრამ მე მაინც თავი ვერ შევიკავე, რომ უნივერსიტეტში არ შემეგლო და არ მენახა, რა ხდება იქ. გადავთვალე რეექციების ცხრილი, გავეცანი რამდენსამე სტუდენტს, გამოველაპარაკე მათ, და დავრწმუნდი, რომ გერმანიის Studentenschaft ოდნავ თუ გამოცვლილა, მას სავსებით შეუნარჩუნებინა ყველა თავისი საუკეთესო თვისებები, რომლითაც იგი მუდამ ასე იყო განთქმული. გარდა ამისა, იგი უფრო ზრდილი, სამსახურის გამწვევი, მე ვიტყვოდი—უფრო მშვიდი გამხდარა. ეს სიმშვიდე ან, უკეთ, ეს სირბილე მხოლოდ ამაღლებს გერმანელებს. ჩემში ისეთი გრძნობა იყო, თითქოს გერმანელებმა პირველ ადგილზე კვლავ **სული** წამოაყენეს, და სწორედ ეს სული იყო, რომ მათ **ოდესღაც** მთელს ქვეყანაზე გაამარჯვებინა. პრუსიის მუშტის ბატონობა გათავდა და, უნდა იმედი ვიქონიოთ, სამუდამოდ. მართლაც, უკვალოთ გამქრალან ბერლინის ქუჩებიდან პრუსიის ოფიცრები, ჯარისკაცთა ურიცხვი რაზმები, ყველა ეს „Wache“ ბრანდენბურგის კარებთან და ფრიდრიჰ დიდის ძეგლთან. მხოლოდ „grüne Polizei“ გვაგონებს კიდევ სამხედრო მუნდირის დროს; იგი ლურჯი, კასკებიანი „Schutzleute“-ს მაგივრობას სწევს. და მართალი რომ ითქვას, ყველაფერი ეს ბერლინს უფრო ამშვენიებს: გამქრალა უსიამოვნო სამხედრო-ბანაკური ელფერი, და გერმანიის იანუსს მოუბრუნებია თავისი სახის ის მხარე, რომელზედაც აღბეჭდილია ღრმა აზრი, და არა მუქარა.

დიახ, დღეს გერმანიაში გამეფებულია **აზრი** და ამ აზრის საუცხოვო გამოხატულება არის წიგნების უამრავი რაოდენობა მეცნიერების ყველა დარგში.

შეუძლებელია მოწიწებით ქედი არ მოიხარო სახელოვანი გერმანელი ერის წინაშე: იგი ხომ საშინელი ომის შემდეგ არა თუ ფეხზე წამოდგა, არამედ შესძლო დაემტკიცებინა ისიც, რომ შეიძლება მისი ფიზიკურად შემუსვრა, მაგრამ შეუძლებელია მისი სულიერი ძლიერების შედრეკა: იგი უკვდავია!

მე პირდაპირ თვალებს ვაცეცებდი ამდენ წიგნის სიმდიდრეთა დანახვაზე. რამდენი ახალი და კარგი რამ გამოსულა! დანარჩენ სპეციალობათ რომ თავი გავანებოთ, მე უამრავი წიგნი ვიპოვე პირადად ჩემთვის, და გულში ერთხელ კიდევ მადლობა ვუძღვენი საქართველოს რესპ. სახალხო განათლების კომისარიატს, რომელმაც საშუალება მომცა საზღვარგარეთ გამგზავრებისა. თუ იტალიაში ანტიური ქვეყნის ძეგლებს ვსწავლობდი, ეხლა ბერლინში ახალი ქვეყნის გენიის გამოსახულებას ვეცნობოდი. რასაკვირველია, ბედნიერად ვიგრძნობდი აქ თავს!

ცხადია, ჩემი ყურადღების ცენტრი ბერლინის მუზეუმი იყო, კერძოდ კი — ბერძნული პაპირუსების განყოფილება; ამ განყოფილებაში მე მიმუშავნია წინათაც, როდესაც მონაწილეობას ვიღებდი ბერძნული პაპირუსების საბუთების გამოცემაში. ამიტომ მიზიდავდა მე იგი. მაგრამ, ამასთანავე ერთად, მე გადავწყვიტე — გავცნობოდი ბერლინის Staatsbibliothek-ასაც, რომლის ახალი შენობა და მოწყობილობა მე ჯერ არ მენახა. ჩვენთვის, ქართველებისათვის ცნობილი ბიბლიოთეკარის Dr. Meckelein-ის წყალობით, მე გავეცანი ბიბლიოთეკას, მის კატალოგებს, საბიბლიოთეკო საქმის დაყენებას, და ჩემდა სასიამოვნოდ დავრწმუნდი, რომ ის ჭირვეული „ათწილადი“ სისტემა, რომლის გამო ბევრი შუბი გადაუმტვრევიათ რუსეთში მიხ მომხრეებს, გერმანელების მიერ უარყოფილია, როგორც ზედმეტად გართულებული, არეული და უხერხული. მომეწონა აგრეთვე ეხლახან მოწყობილი ქართული წიგნების განყოფილება. მართალია, იგი ჯერ დიდი არ არის, მაგრამ მას ისეთი სიყვარულითა და საქმის ცოდნით აწყობენ, რომ ცოტა ხნის შემდეგ იგი მდიდარი განყოფილება დადგება. მე მგონია, რომ ჩვენც დახმარება უნდა გავუწიოთ ამ კეთილი საქმის დამწყებთ: ეს უსათუოდ შედის ჩვენ ეროვნულ ამოცანათა რიგებში, მით უმეტეს, რომ ასეთი დახმარება ad maiorem gloriam Georgiae იქნება მიმართული. ჩვენ ხომ გვქონდა და გვაქვს კიდევ კარგი წიგნები. დაე მათ გერმანელებიც გაცნონ, მით უმეტეს, რომ ამ უკანასკნელთა შორის მოიპოვება ქართული ენისა და ქართული ლიტერატურის მოყვარულები. საზოგადოდ ბერლინის Staatsbibliothek-ის დათვალიერებამ ბევრი სასიამოვნო საათი განმაცდევინა. რა წესრიგია, რა კარგად არის მოწყობილი ყველაფერი, მაგრამ ამასთანავე ერთად, რა უამრავი ფულია დახარჯული, და ეხლაც იხარჯება, საქმის სათანადო სიმალლეზე დასაყენებლად. და მე მომაგონდა ჩვენი უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, — რომლის დირექტორადაც მე გახლავართ, — მისი ღარიბი ბიუჯეტით; მომაგონდა, რომ მისთვის თითქმის შეუძლებელია ახალი გამოცემების შეძენა, რომ მას მუდამ აკლია ჟურნალები, და მეტად გართულებულია უცხოეთიდან წიგნების გამოწერის საქმე. მახარებდა მხოლოდ ერთი რამ, — სახელდობრ ის, რომ, მიუხედავად ყველა ამისა და განსაკუთრებით, მიუხედავად ჩვენი აღმაშფოთებელი ნახევრად-სარდაფიანი სადგომისა, — უნივერსიტეტის ბიბლიოთე-

კამ, თავისი 7 წლის არსებობის განმავლობაში, მაინც მიახწია რაღაც შედეგებს. საძირკველი ჩაყრილია. ეხლა კი ჩვენი ახალი თაობის საქმეა—ამ საძირკველზე სათანადო შენობის აგება!

მაგრამ აი მუზეუმიც. მას შემდეგ, რაც მე იგი აღარ მინახავს, მუზეუმი მეტად გაზრდილა და დიდად გამდიდრებულა ხელოვნების ახალი ძეგლებით. ეს, უმთავრესად, ეგვიპტეს განყოფილებას ეხება. მაგრამ რამოდენიმე კარგი საგანი მიმატებია ანტიური სკულპტურის წინანდელ საგანძურსაც. დაუასახელებ მხოლოდ ეგრეთწოდებულ „Throneude Götting“-ს. ქანდაკებაში გამოსახულია არქაული ტიპის მჯდომარე ქალღმერთი. ყველაზე უფრო იგი აკროპოლის „ქალწულებს“ მოგვაგონებს, მაგრამ მათ აღმატება მეტი დახვეწილობით და, განსაკუთრებით, იმ გამომეტყველებით, რომელიც მიუცია მისი სახისათვის ხელოვანს. მშვიდი დიდებამოსილება აღბეჭდილია ქალღმერთის სახეზე და მთელ მისს პოზაში: მაშინვე გრძნობთ, რომ თქვენს წინაშე რაღაც ზეკაცური რამ არის. უნდა დაუმატო, რომ ქანდაკება მუზეუმში მოხერხებულადაც არის მოთავსებული: მისთვის მიჩენილია საგანგებო პატარა ოთახი, და ამ ოთახში შესვლისთანავე თქვენ მაშინვე ჰხედავთ ქალღმერთს მთელი მისი სიმშვენიერით და თითქოს გრძნობთ თქვენს თავზე მის მშვიდსა და დიდებამოსილ მხერას, რომელიც აავსეა არაადამიანური უშფოთველობით. მეტი დიდხანს და არა ერთხელ ვტკბებოდი ამ ქანდაკებით (იგი მუზეუმს შეუძენია უკვე ომის დროს, მაგრამ სად—არ ვიცით), და, წარმოიდგინეთ, დროებით მიმავიწყდა კიდევ ბერძნული პაპირუსები—ჩემი უმთავრესი ძიხანი მუზეუმში ყოფნის დროს.

მაგრამ მალე პაპირუსებმაც მიმიზიდეს, და იქ, Papyrusabteilung-ში, მე მაშინვე სახლში ვიგრძენი თავი. განყოფილების გამკე, ჩემი ძველი ნაცნობი Prof. Wilhelm Schubart-ი დამხვდა მე, როგორც ახლო ნათესავს. თითქოს ისევ დავგიბრუნდა სიკაბუკის შორეული წლები, როცა მე და ის ჯერ კიდევ ახალგაზრდა მეცნიერები, ვსწავლობდით პაპირუსებზე აწ განსვენებული Dr. Fritz Krebs-ის ხელმძღვანელობით, ქვევით პატარა ოთახში, და როცა ჩვენ მაშინ ჩვენთვის დაუძლეველ სიძნელეებს ვხვდებოდით საბუთების ამოკითხვის დროს. მოგვაგონდა დაწვრილებითი ამბები მაშინდელი ჩვენი ცხოვრებიდან, ძველი მეგობრები და ამხანაგები. რამდენი მათგანი გარდაიცვალა ამ ხნის განმავლობაში, რამდენი დაიღუპა უკანასკნელი ომის დროს! ჩვენ ხომ ყველანი, ვინც პაპირუსებზე ვმეცადინებოდით, ნამდვილ ინტერნაციონალურ საზოგადოებას წარმოვადგენდით. აქ შეხვდებოდით ფრანგებსაც, ინგლისელებსაც, ამერიკელებსაც, გერმანელები ხომ იყვნენ და იყვნენ! და ჩვენ ყველანი მეგობრულად ვცხოვრობდით, არასოდეს არ გვიფიქრია ჩვენ ეროვნულ შულღზე: მეცნიერება გვაახლოვებდა ერთმანეთთან. ეხლა კი? თითქმის აღარაფერ არ დარჩენილა. ვართ მხოლოდ მე და შუბარტი, თუ არ ჩავოვლით რამდენსამე ჩვენს ღრმად მოხუცებულს მასწავლებელს. ომმა საშინლად გაანადგურა გერმანელ მეცნიერთა რიგები; ამის გამო საკმარისად აღარ მოიპოვება მუშა ხელი პაპირუსების დასამუშავებლად, ახალგაზრდა ძალები კი აღარ არის. შუბარტს ეგონა, რომ მე დიდხანსით დავრჩებოდი ბერლინში, და წინდაწინ ჰქონდა წარმოდგენილი, თუ როგორ შევუდგებოდი მე კვლავ ბერლინის მუზეუმის პაპირუსების გამოცემას,

და რა კარგი იქნებოდა ეს: განმეორდებოდა ძველი დროის ამბავი. მეც, რასაკვირველია, მიხდოდა ეს, მაგრამ ისევ წამოჰყარ თავი ამ წყეულმა ფულის საკითხმა, და ერთად ერთი რამ, რაც მე შევძელი, ეს იყო ბერლინის ზოგიერთი პაპირუსების à vol d'oiseau გაცნობა და, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო, ახალი ლიტერატურის შესწავლა პაპიროლოგიაში. მე მაინც იმედი მაქვს, რომ მალე კვლავ ვეწვევი ბერლინს, და მაშინ მე ისევ ხელს მივჭყოფ ჩემთვის საყვარელ მუშაობას, რომელიც ომმა და მისმა შედეგებმა შემაწყვეტინეს. ჯერხანობით კი უნდა დავკმაყოფილდე ოცნებით და მის გადამუშავებით, რაც ჩემ ხელთ არის!

ბერლინის დანარჩენ შთაბეჭდილებებზე მე არაფერს ვიტყვი. ილაპარაკონ და სწერონ მათზე სხვებმა! მე კი მაინტერესებდა მხოლოდ და მხოლოდ მეცნიერება და ყველაფერი, რაც მასთან არის დაკავშირებული. და მე პირდაპირ უნდა განვაცხადო, რომ ამ მხრივ დასავლეთ ევროპაში ყველაფერი არა თურია გზეა, არამედ გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში. მეცნიერება ვითარდება სრულიად თავისუფლად, იგი იკაფავს ახალ გზებს. და მთლად აყვავებულია. მართალია, მას აქა-იქ არ ჰყოფნის მეცნიერები, არ მოეპოვება წინანდელი კონტრებივი საშუალებანი, მაგრამ ყველაფერი ეს არც ისეთს კვალს ამჩნევს აზროვნების მსვლელობაზე.

მაგრამ აი დადგა კიდევაც ბერლინიდან ჩემი გამგზავრების დღე. მე ისევ Friedrichbahnhof-ზე ვარ. მაცილებენ. გამოთქვამენ სურვილს და იმედებს, რომ ჩვენ მალე კვლავ შევხდებით ერთმანეთს. სულს რაღაც მწუხრის ბინდი გადაეფარა. არ მინდა, რომ ბერლინს მოვშორდე. მაგრამ მატარებელი ხომ არ მომიცდის. ვჯდები ვაგონში. მატარებელი დაიძრა. და კვლავ იწყება ყველაფერი ის, რაც მე უკვე განვიცადე იტალიისკენ მგზავრობის დროს. საზღვრები, საბაჟოები, ნივთების გაშინჯვა—რა მოსაწყენია ყველაფერი ეს! მეორედ გამოვლისას ყველა ეს ამბავი უფრო უსიამოვნო და მომაბეზრებელი გეჩვენება. მე მაინც ვცდილობ—გულგრილობა დავიცვა. მაგრამ ვერ იქნა და ვერ დამშვიდდა ჩემი მეზობელი—გერმანელი, რომელიც თავისი საქმეების გამო მოსკოვს მიემგზავრება. მას აბრაზებს ლიტვისა და ლატვიის პატარა რესპუბლიკების ხილვა. „უყურეთ, უყურეთ“, მეუბნება“ იგი, „მათ არაფერი თავისი არა აქვთ. აი ჩვენი ვაგონები, აი კიდევ რუსულებიც! მათი არც რელსებია, არც სადგურები! არაფერი თავიანთი მათ არ გააჩნიათ: ყველაფერი ნაპარავია! სატახტო ქალაქი კოვნოა! აბა რასა ჰგავს ეს? მერე როგორ იჭიმებიან! რა თავმომწონედ არიან! შეჭხედეთ თუნდ ამ ოფიცერს. კაცს ეგონება, რომ ის იმპერატორია! მას უფრო მალლა უჭირავს თავი, ვიდრე ჩვენს ყოფილ Kaiser-ს. როდის მოვლება ბოლო ყველაფერს ამას?“ და კიდევ დიდხანს ლელავდა ჩვენი გერმანელი, სანამ არ დაეძინა. მე მაცილებდა ყველაფერი ეს, მაგრამ არ უარვჭყოფ, რომ ბევრი მისი შენიშვნა სამართლიანი იყო. ავიღოთ თუნდ ეს თავმომწონეობა. იგი მართლაც რომ კომიკურია. ისინი თითქოს ამ მამლაყინწაობით ცდილობენ დაფარონ თავიანთი შინაგანი სიცარიელე. და ბევრი ამგვარი კომიკური ხაზი შეგიძლიათ შეამჩნიოთ ლიტვისა და ლატვიის ტერიტორიაზე მგზავრობის დროს. საზოგადოდ ძალიან ცოტა რამეს ჰხედავ აქ სანუგეშოს. და, რაც ყვე-

ლაზე უფრო გეცემა ადამიანის თვალში, — ეს უაღრესი სილატაკვა. ავილოთ თუნდ მანძილი რიგიდან ოსტროვამდე. მგზავრმა რიგაშივე უნდა მოიმარაგოს სანოვავე, რადგან სადგურებზე ხეირიანს ვერაფერს იშოვის. ეს მე ჩემ თავზე გამოვცადე, მხოლოდ რიგაა ძველებურად მოსაწონი. მაგრამ მასაც აკლია ძველი თავისი სიკოცხლე და მოძრაობა: ჩემზე რიგამ განგვირგვინებული დედოფლის შთაბეჭდილება მოახდინა. რალაც მოსაწყენობის, მეშხანობის ბეჭედი აზის მას და ამასთანავე გალატაკებაც ემჩნევა. ერთი სიტყვით, რამდენადაც საინტერესოა დასავლეთი ევროპა, მთელი მის მიერ მოცემული შთაბეჭდილების სიჭრელით, იმდენადვე მოსაწყენია გზა ლატვიასა და ლიტვაზე. და სულ იმაზე ფიქრობ, რომ მალე გათავდეს ეს გზა. მატარებელი კი, თითქოს განზრახ, ნელნელა მიიზლაზნება...

09

8 394